

บทที่ 4

การศึกษาและวิเคราะห์จิตภาพของผู้ที่เกิดในกามสุคติภพ
รูปภพ และอรุภพ ตามนัยแห่งพระอภิธรรมมัตถสังคหะ

สำหรับในบทนี้ผู้วิจัยได้นำเอาจิตของผู้ที่เกิดในกามสุคติภพ รูปภพ และ
อรุภพ มาวิเคราะห์ให้เห็นสภาพ รวมทั้งลักษณะของจิตในภูมิดังกล่าวโดยยกตัวอย่าง
ประกอบ เพื่อให้มองเห็นได้ชัด เจนยิ่งขึ้น

การวิเคราะห์สภาวะทางจิตในแต่ละภพภูมิต่างกัน เป็นการแสดงให้เห็นว่าสัตว์
ที่เกิดในภพภูมิต่างกันย่อมมีจิตภาพต่างกันด้วย และนอกจากนั้นยังแสดงให้เห็นว่า
สภาพจิตของแต่ละบุคคล เป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งในการที่จะนำบุคคลไป เกิดยังภพภูมิ
ต่าง ๆ

การแสดงให้เห็นถึงจิตภาพในภพภูมิต่าง ๆ นั้น เป็นการสนับสนุน เรื่องกฎแห่ง
กรรม และการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ เพื่อเป็นการยืนยันทฤษฎีจักรวาลวิทยา
ของพุทธศาสนาด้วย

การวิเคราะห์สภาวะทางจิตนี้จะ เริ่มตั้งแต่กามสุคติภพ รูปภพ และอรุภพ
ตามลำดับ

สภาวะทางจิตของผู้ที่เกิดในกามสุคติภพ

สำหรับผู้ที่เกิดในกามสุคติภพนั้น ประกอบด้วยบุคคล 7 ประเภท คือ

1. มนุษย์
2. เทวดาในชั้นจาตุมหาราชิกา
3. เทวดาในชั้นดาวดึงส์
4. เทวดาในชั้นยามา

5. เทวดาในชั้นดุสิต
6. เทวดาในชั้นนิมมานรดี
7. เทวดาในชั้นปรนิมมิตวสวัตดี

การวิเคราะห์จิตภาพในกามสุคติภูมินี้จะ เน้นหนักที่จิตภาพของมนุษย์ เนื่องจาก เป็นภูมิที่อยู่ใกล้ตัวเราที่สุด สึกทั้งจิตของเทวดาในสวรรค์ทั้ง 6 ชั้นนั้นมีจิตคล้ายคลึง กับมนุษย์มาก ดังนั้นการวิเคราะห์จิตมนุษย์ย่อมครอบคลุมไปถึงจิตของเทวดาโดยมากด้วย

จิตของมนุษย์

จิตปรมาตม์ เมื่อแยกโดยภูมิแล้วมีด้วยกัน 4 ประเภทคือ

1. กามาวจรจิต
2. รูปาวจรจิต
3. อรูปาวจรจิต
4. โลกุตตรจิต

มนุษย์สามารถมีจิตได้ทั้ง 4 ประเภทดังกล่าว แต่จะมีจิต เป็นจิตชนิดใดใน 4 ชนิดนั้น ขึ้นอยู่กับกรรมหรือการกระทำของแต่ละบุคคล

การวิเคราะห์จิตภาพของมนุษย์นี้ ผู้วิจัยจะวิเคราะห์ตามกรรมและประเภท ของจิต เริ่มตั้งแต่ "กามาวจรจิต" เป็นต้นไป

กามาวจรจิต คือ จิตที่อยู่ในภูมิที่ยังถูกครอบงำด้วยอำนาจของกิเลสสาม และ วัตถุสาม หรือจิตที่ยังข้องอยู่ในกามคุณอารมณ์

กามาวจรจิตมีจำนวน 54 ดวง จำแนกได้ 3 ชนิด คือ

1. อกุศลจิต	12
2. อเหตุกจิต	18
3. กามาวจรโสภณจิต	24

อภุศลจิต 12 ได้แก่จิตที่ประกอบด้วย โลกเจตสิก 8 โทสเจตสิก 2 และ โมหเจตสิก 2

โลกุศลจิต ที่เป็นสาเหตุของอกุศลกรรม คือจิตที่เกิดขึ้น โดยมีอกุศลเจตสิกประกอบ และมีโลกเจตสิกเป็นประธาน ตัวอย่างของโลกเจตสิกที่เกิดขึ้นกับจิตของมนุษย์มีดังนี้

"นาย ก. อยากรับประทานมะม่วงน้ำปลาหวาน แต่ไม่ยอมเสียเงินซื้อมะม่วง เห็นมะม่วงบ้านนาย ข. ซึ่งอยู่ติดกันตกดีจึงคิดจะขโมย เมื่อนาย ข. ออกจากบ้านไปธุระ นาย ก. จึงปีนเข้าบ้านนาย ข. แล้วเก็บมะม่วงมารับประทาน มารดาของนาย ก. ออกมาเห็นเข้าก็ห้ามปราม แต่นาย ก. ก็ไม่เชื่อกลับขโมยมะม่วง นาย ข. มารับประทานเสียหลายลูก"

จากตัวอย่างกรณีนาย ก. วิเคราะห์จิตได้ดังนี้

จิตของนาย ก. ประกอบด้วยเจตสิกพื้นฐานทั่วไป (สัพพสาधारณเจตสิก) 7 ประการ เพราะเจตสิกประเภทนี้เป็นเจตสิกที่ประกอบอยู่ในจิตทุกดวง เจตสิกทั้ง 7 ประการดังกล่าวก็คือ

1. ผัสสะเจตสิก เป็นธรรมชาติที่กระทบอารมณ์
2. เวทนาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่แสวงอารมณ์
3. สัญญาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่จำอารมณ์
4. เจตนาเจตสิก เป็นธรรมชาติที่จัดแจงธรรมที่สัมปยุตกับตนไว้ในอารมณ์
5. เอกัคคตา เป็นธรรมชาติที่สงบ และทำให้สัมปยุตธรรมตั้งอยู่ในอารมณ์เดียว
6. ชีวิตินทรีย์เจตสิก ธรรมชาติที่รักษาสัมปยุตธรรม
7. มนสิการเจตสิก ธรรมชาติที่นำสัมปยุตธรรมมุ่งสู่อารมณ์

นอกจากนั้นก็ยังมียเจตสิกอื่น เข้ามาประกอบจิตของนาย ก. ดังนี้

"นาย ก. ยอมรับประทานมะม่วงน้ำปลาทหวาน" ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า ความอยากของนาย ก. ก่อให้เกิด โลกเจตสิก (เกิดความอยาก)

"นาย ก. ไม่อยากเสียเงินซื้อมะม่วง" จากข้อความนี้จิตของนาย ก. มีเจตสิกหมวด โทจตุกเจตสิก คือ มีจรรย์เจตสิก ได้แก่ ความตระหนี่ทวงแทนสมมติ ไม่อยากเสียเงิน เข้าประกอบจิต

"นาย ก. เห็นมะม่วงซึ่งอยู่ติดกันคกดี จึงคิดจะขโมย" การที่นาย ก. เห็นคิดคิดจะแสวงหาสิ่งที่ตนต้องการโดยไม่ถูกต้อง เป็น เจตสิกหมวดโลติกเจตสิก (เจตสิกหมวดที่มีโลกเจตสิกเป็นประธาน) ได้แก่ ทิฏฐิเจตสิกประเภทมิจฉาทิฏฐิที่เป็นขโมยทุจริต

"เมื่อนาย ข. ออกจากบ้านไปธุระ นาย ก. จึงปีนเข้าไปในบ้านนาย ข. แล้วเก็บมะม่วงมารับประทาน" จากข้อความส่วนนี้เกิดเจตสิกหมวดชั่วคือ โมจตุกเจตสิก ขึ้นอีก 2 ดวงคือ อหิริกเจตสิก และอโนตัปปเจตสิก ได้แก่ความไม่อายที่จะทำชั่วและไม่กลัวบาป

"มารดาของนาย ก. ออกมาเห็นเข้าก็ห้ามปราม แต่นาย ก. ไม่เชื่อ กลับขโมยมะม่วงของนาย ข. มารับประทานเสียหลายลูก" จากข้อความนี้แสดงให้เห็นว่าการที่นาย ก. ไม่เชื่อมารดา จิตของนาย ก. มี มานเจตสิก คือความอวดดีถือดี เข้าประกอบ และเป็นอสังขาริกคือทำชั่วด้วยตัวเองไม่ได้ถูกคนอื่นชักชวน

ดังนั้น จิตของนาย ก. ในเหตุการณ์นี้ประกอบด้วยเจตสิก ดังนี้คือ

1. สัพพสาธารณเจตสิก 7 ดวง
2. โลกเจตสิก 1 ดวง
3. มีจรรย์เจตสิก 1 ดวง
4. ทิฏฐิเจตสิก 1 ดวง
5. อหิริกเจตสิก 1 ดวง
6. อโนตัปปเจตสิก 1 ดวง

7. มานเจตสิก 1 ดวง

รวมเจตสิกที่ประกอบจิตนาย ก. 13 ดวง

โลภมูลจิต ประเภทที่เป็นสาเหตุของกุศลกรรม

จิตโลภ หรือ โลภมูลจิตนอกจากจะเป็นสาเหตุให้บุคคลทำอกุศลกรรมแล้ว ก็ยังมีจิตโลภที่ส่งเสริมให้ทำกุศลกรรมด้วย ดังตัวอย่างที่จะแสดงให้เห็นดังนี้

“นางสาวบังอรทำบุญดั่งมาตรฐานอย่างสม่ำเสมอตั้งแต่ยังเป็นเด็กเพราะพ่อแม่สั่งสอนนางสาวบังอรว่า การทำบุญเป็นสิ่งที่ดี ถ้าเราสะสมบุญเอาไว้ชาตินี้ ชาติหน้า เกิดมาจะสบายมั่งมีเงินทอง นางสาวบังอร เชื่อพ่อแม่จึงทำบุญอยู่เสมอเพราะอยากสบายมาก ๆ ในชาติหน้า”

ในกรณีของนางสาวบังอรวิเคราะห์ให้เห็นองค์ประกอบของจิตได้ดังนี้

จิตโลภของนางสาวบังอรเป็นจิตโลภที่ส่งเสริมให้กระทำความดี คือทำบุญเพราะอยากได้ผลบุญ จึงไม่ใช่จิตที่เห็นผิด แต่เป็นจิตที่เป็นสังขาริก คือทำดีโดยถูกชักจูง

จิตของนางสาวบังอรประกอบด้วยเจตสิกพื้นฐานทั่วไป 7 ดวง คือ ผัสสะ เวทนา (โลภณัส) สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวีตินทรีย์และมนสิการ

“นางสาวบังอรเชื่อพ่อแม่-แม้ว่า การสะสมบุญเอาไว้ในชาตินี้เกิดมาชาติหน้า จะสบายมั่งมีเงินทอง” จากข้อความนี้แสดงให้เห็นว่าจิตของนางสาวบังอรมีเจตสิกหมวดโสภณสาธารณเจตสิก คือ สัทธาเจตสิก ได้แก่ความเชื่อความเลื่อมใสเข้าประกอบ 1 ดวง รวมทั้งมีความปักใจคือ อธิโมกษ์ประกอบด้วยและจากข้อความนี้เอง แสดงให้เห็นว่านางสาวบังอรตั้งใจว่าจะทำความดีเพื่อให้ถึงความปรารถนา คือปัจจัยในภพภาคหน้า จึงมีเจตสิกหมวดโลกิเจตสิกคือ มานเจตสิกเข้าประกอบ 1 ดวง

“นางสาวบังอรทำบุญเสมอ เพราะอยากสบายมาก ๆ ในชาติหน้า จากจุดนี้เอง “อยาก” บังถึงการเข้าร่วมของโลกเจตสิก แต่เป็นโลกเจตสิกที่เป็นกุศลเพราะ

เนื่องจากนางสาวบังอรไม่ได้ทำสิ่งผิด แต่ทำสิ่งที่ตั้งงามก็คือการทำบุญ แม้จะเป็นสังฆาริก
คือทำดีโดยถูกชั่งก็ตาม

ดังนั้นจิตของนางสาวบังอรจึงประกอบด้วย เจตสิกต่าง ๆ ดังนี้

1. สัพพสาธาณเจตสิก 7 ดวง
2. สัทธาเจตสิก 1 ดวง
3. มานเจตสิก 1 ดวง
4. โลกเจตสิก 1 ดวง
5. อธิโมกข์เจตสิก 1 ดวง

รวม เจตสิกที่เข้าประกอบจิตของนางสาวบังอร 11 ดวง

โทสมูลจิต

โทสมูลจิตได้แก่จิตที่เกิดขึ้นมีโทสเจตสิกเป็นประธานมีอกุศลเจตสิกอื่น ๆ
ประกอบ เป็นจิตที่ทำให้เกิดความโกรธ เกลียด กลัว อันเป็นสภาพที่ไม่น่าปรารถนา
ใครก็ตามถ้ามีความเห็นเข้าข้างตนเองหรือยึดถือความรู้สึกหรือความคิดของตัวเอง เป็น
ใหญ่ ย่อมจะรู้สึกไม่เคืองหรือไม่พอใจได้ง่าย เมื่อการกระทำ คำพูด หรือความคิดของ
คนอื่นขัดแย้งกับตน โทสจิตนั้นเกิดได้เฉพาะกับจิตที่เป็นอกุศลเท่านั้นต่างจากโลกเจตสิก
ที่มีทั้งกุศลและอกุศล

ตัวอย่างของมนุษย์ผู้มีโทสจิตครอบงำ

"เด็กหญิงตุ๊กตา สอบได้คะแนนน้อยกว่า เด็กหญิงตุ๊กตีก้นองสาวจึงเกิดความ
เสียใจ เมื่อกลับบ้านได้ยื่นแม่ชมเชยน้องก็โกรธ เมื่อแม่เผลอ เด็กหญิงตุ๊กตาก็ขุดดินน้อง
คนใช้มาเห็นเหตุการณ์ก็เข้าห้ามปราม เด็กหญิงตุ๊กตายิ่งโกรธมากขึ้น และยิ่งออกแรง
ขุดดินน้อง รวมทั้งสาวใช้ก็ถูกลูกหลง เจ็บตัวไปด้วย"

จิตของเด็กหญิงตุ๊กตาเป็นจิตที่มีเจตสิกพื้นฐานทั่วไปครบ 7 ดวง คือ ผัสสะ
เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์ มนสิการ

จากข้อความที่ว่า "เด็กหญิงตุ๊กตา สอบได้คะแนนน้อยกว่า เด็กหญิงตุ๊กตีก้นองสาว จึงเกิดความเสียใจ" แสดงให้เห็นว่า เวทนาเจตสิกของเด็กหญิงตุ๊กตา เป็นโทมนัส

"เมื่อกลับบ้านได้ยินแม่ชมเชยน้องก็โกรธ" จากข้อความนี้แสดงให้เห็นว่า จิตของเด็กหญิงตุ๊กตา เป็นจิตที่ประกอบด้วยอิสสาเจตสิก คือมีสภาพไม่พอใจในสมบัติ หรือคุณความดีของผู้อื่น นอกจากนี้ยังมีโทสเจตสิกประกอบ 1 ดวง และมานเจตสิกคือความอวดถือถือตัวร่วมด้วยอีก 1 ดวง

"เมื่อแม่เหลอ เด็กหญิงตุ๊กตาก็ทุบตีน้อง คนใช้มาเห็นเหตุการณ์ก็เข้าห้ามปราม เด็กหญิงตุ๊กตายิ่งโกรธมากขึ้น และยังออกแรงทุบตีน้องรวมทั้งสาวใช้ก็ถูกลูกหลงเจ็บตัวไปด้วย" ดังนั้น จิตของเด็กหญิงตุ๊กตาจึงประกอบด้วยเจตสิกหมวดหลงผิด 4 ดวง คือ

1. โมหเจตสิก ได้แก่ ความหลงผิด
2. อหิริกเจตสิก ได้แก่ ความไม่ละอายต่อสิ่งที่เป็นทุจริต
3. อนิน্দปเจตสิก ได้แก่ ความไม่กลัวต่อสิ่งผิดหรือทุจริต
4. อุทัจจเจตสิก ได้แก่ ความหุงช่าน มีอารมณ์ไม่มั่นคง

จิตที่ประกอบด้วยเจตสิกหมวดหลงผิดทั้ง 4 ดวงนี้เป็นอสังขาริก คือเป็นไปโดยไม่มีผู้ใดชักจูง

ดังนั้นจิตของเด็กหญิงตุ๊กตาประกอบด้วยเจตสิกดังนี้

1. สัพพสาชาณเจตสิก	7 ดวง
2. อิสสาเจตสิก	1 ดวง
3. โทสเจตสิก	1 ดวง
4. มานเจตสิก	1 ดวง
5. โมหเจตสิก	1 ดวง
6. อหิริกเจตสิก	1 ดวง
7. อนิน্দปปะเจตสิก	1 ดวง

8. อุทธีจจ เจตสิก 1 ดวง

รวมเจตสิกที่ประกอบจิต เด็กหญิงตุ๊กตาจำนวน 14 ดวง

ตัวอย่าง มนุษย์ที่มีโทสจิตอีกประเภท

"หลังจากนางมากรรยานายสิกลับจากดูแลสวนละมุดของตนก็นำความมาฟ้องสามีว่า นายเบิ้มเจ้าของสวนข้าง ๆ ซึ่งปลูกส้ม ปลูกส้มรูกล้า เข้ามาในบริเวณสวนละมุดของตน และรุกเร้าให้นายสิไปว่ากล่าวสั่งสอน นายสิซึ่งปกติเป็นคนโกรธง่าย ใจร้อน ก็รับทราบ และรู้สึกไม่พอใจ แต่ไม่ได้ทำท่าว่าจะไปต่อว่านายเบิ้มทันทีเหมือนภรรยาแนะนำ เนื่องจากนายสิว่างนอนมาก จึงบอกกับภรรยาว่าขอจับก่อนแล้วจะไปจัดการให้ภายหลัง"

ในตัวอย่างนี้จะวิเคราะห์จิตของนายสิ ดังนี้

จิตของนายสิประกอบด้วย เจตสิกพื้นฐานทั่วไป (สัตพสาธาณเจตสิก) 7 ดวง คือ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวีตินทรีย์ มนสิการ

จากข้อความที่ว่า "นายสิซึ่งปกติเป็นคนโกรธง่าย ใจร้อน ก็รับทราบแล้วก็รู้สึกไม่พอใจ แต่เนื่องจากนายสิว่างนอนมาก จึงยังจะไม่ไปต่อว่านายเบิ้มทันที" จิตของนายสิเป็นโทสจิตมีโทสเจตสิกประกอบแต่มีกำลังอ่อนลง เนื่องจากมีเจตสิก ๓ ประการ คือ ความว่างที่ทำให้จิตเกิดความหลุดลอยกับมีทระ คือธรรมชาติที่ทำให้เจตสิกหลุดลอย ซึ่งในที่นี้ก็ได้แก่โทสเจตสิก

ดังนั้นจิตของนายสิจึงประกอบด้วย เจตสิกต่อไปนี้

1. สัตพสาธาณเจตสิก	7	ดวง
2. โทสเจตสิก	1	ดวง
3. ฐีนเจตสิก	1	ดวง
4. มีทระเจตสิก	1	ดวง

รวมเจตสิกที่เข้าประกอบจิตของนายสิจำนวน 10 ดวง

โมหมูลจิต

โมหมูลจิต ได้แก่จิตที่มีโมห เจตสิก เป็นประธาน และมีกุศลเจตสิกอื่น ๆ ประกอบ เป็นจิตที่ไม่รู้ คือหลงไปจากรูปและนามตามความเป็นจริง หรือจิตที่ไม่สามารถรู้ เหตุผลไปตามความเป็นจริงของสภาวะธรรม

ตัวอย่าง โมหมูลจิตที่ประกอบจิตของมนุษย์

“นาย เขียว ไม่เชื่อ เรื่องบาป-บุญ ว่ามีจริงจึงทำอกุศลกรรมเสมอ ถึงแม้เพื่อนจะชักชวนให้ทำบุญกุศลอย่างไรก็ไม่เป็นผล นาย เขียวบอก เพื่อนว่าไม่อยากทำบุญเพราะ เสียหาย เงินและบาป-บุญหน้าตา เป็นอย่างไรไม่เคยเห็น จะมีจริงหรือไม่ก็ไม่รู้”

จิตของนาย เขียวประกอบด้วยสหพสาธารณเจตสิก 7 ดวง คือ ผัสสะ เวทนา (อุเบกขา) สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์ และมนสิการ

“นาย เขียวไม่เชื่อ เรื่องบาป-บุญว่ามีจริง” ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่าจิตของ นาย เขียวมี โมหจิต เข้ามาประกอบ

“นาย เขียวทำอกุศลกรรมเสมอ” จากข้อความนี้ทำให้ทราบว่ามีอหิริกเจตสิก และ อโนตัปปะเจตสิก เข้าประกอบด้วย

“นาย เขียวบอกกับ เพื่อนว่า ไม่อยากทำบุญเพราะ เสียหายเงิน” แสดงว่าจิตมี มัจฉริยเจตสิก เข้าประกอบ

“บุญ-บาปหน้าตา เป็นอย่างไรไม่เคยเห็น จะมีจริงหรือไม่ก็ไม่รู้” จากจุดนี้แสดงให้เห็นว่าจิตของนาย เขียวมีวิจิกิจฉา คือความลังเลสงสัยและอุทซัจจะ คืออารมณ์ที่ไม่มั่นคงมาประกอบ

ดังนั้นจิตของนาย เขียวจึงประกอบด้วย เจตสิกดังนี้

1. สัพพสาธาณเจตสิก	7 ดวง
2. โมหเจตสิก	1 ดวง
3. อหิริกเจตสิก	1 ดวง
4. อโนตัปปเจตสิก	1 ดวง
5. อุทฺธัจจเจตสิก	1 ดวง
6. วิจิกิจฉาเจตสิก	1 ดวง
7. มัจฉริยเจตสิก	1 ดวง

รวมเจตสิกที่เข้าประกอบจิตของนายเขียว 13 ดวง

ตัวอย่างจิตมนุษย์ที่ประกอบด้วย โมหมูลจิตอีกดวงหนึ่งมีดังนี้

“นายดำ เป็นคนชอบ เล่นการพนัน คืนหนึ่งนายดำนอนไม่หลับกระสับกระส่าย ทั้งคืน เพราะ วันรุ่งขึ้น เป็นวันที่หวยออก นายดำจึงอยากรู้ว่าหวยที่ซื้อไว้จะถูกหรือไม่”

จิตของนายดำนั้นมีองค์ประกอบ เหมือนกับจิตของนาย เขียวในตัวอย่างก่อน เกี่ยวทุกประการ คือ มีเจตสิกพื้นฐานทั่วไปครบ 7 ดวง คือ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ทีวีตินทรีย์ มนสิการ

“นายดำ เป็นคนชอบ เล่นการพนัน” จากข้อความนี้แสดงให้เห็นว่าจิตของนายดำ อยู่ในหมวดโมหдукเจตสิก ได้แก่ โมหเจตสิก อหิริกเจตสิก และอโนตัปปเจตสิก เนื่องจากนายดำ เล่นการพนันด้วยความอุ้มหลงมัวเมา ไม่อายและไม่กลัวบาป

“นายดำนอนไม่หลับกระสับกระส่ายทั้งคืน” จิตของนายดำในช่วงนี้ ประกอบด้วยอุทฺธัจจเจตสิก เนื่องจากหุงชาน มีอารมณ์ไม่มั่นคง

“นายดำอยากรู้ว่าหวยที่ซื้อไว้จะถูกหรือไม่” ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่าจิตของนายดำมี โลกเจตสิก เข้ามาประกอบด้วย

ความแตกต่างของจิตนายเขียวในตัวอย่างก่อนกับจิตของนายดำในตัวอย่างนี้ ก็คือจิตของนายเขียวประกอบด้วยวิจิทธิจลา คือความสัง เสงสัย แต่จิตของนายดำ ประกอบด้วยอุทัจจะคือความหุ้งขำนั่นเอง

ดังนั้นจิตของนายดำจึงประกอบด้วย เจตสิกต่าง ๆ ดังนี้

1. สัพพสาธาณเจตสิก	7 ดวง
2. โมทเจตสิก	1 ดวง
3. อหิริกเจตสิก	1 ดวง
4. อุทัจจะ	1 ดวง
5. โลกเจตสิก	1 ดวง
6. อโนตัมปเจตสิก	1 ดวง

รวมเจตสิกที่เข้าประกอบจิตนายดำทั้งหมดเป็นจำนวน 12 ดวง

อ เหตุกจิต

คือจิตที่ไม่ประกอบด้วย เหตุไม่มีทั้งบุญและบาป แยกออกเป็น 3 ประเภท คือ

1. อกุศลวิบากจิต
2. อ เหตุกุศลวิบากจิต
3. อ เหตุกิริยาจิต

อกุศลวิบากจิต เป็นจิตที่เป็นผลของอกุศลกรรม อันเป็นฝ่ายชั่ว ฝ่ายบาป ที่ได้กระทำไว้ในอดีต มีการเห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รุ้รส รับอารมณ์ พิจารณาอารมณ์ ที่ไม่ตีต่าง ๆ

ตัวอย่างของผู้มีจิตเป็นอกุศลวิบากจิต มีดังนี้

“บุคคลบางคน เคยทำกรรมที่เป็นอกุศลกรรมในอดีต จึงต้องมาหามา เห็น มาได้ยิน

สิ่งที่ไม่ดีไม่งาม” จิตของบุคคลนั้นจะ เป็นจิตที่เกิดพร้อมความรู้สึก เฉย ๆ ไม่สุขไม่ทุกข์
ที่ไม่สุขไม่ทุกข์ก็อาจจะ เพราะความ เคยชินกับสภาพอันไม่ดีไม่งามที่ได้พบ เห็นนั้น

เช่น “นายอินดี เมื่อชาติก่อน เกิด เป็นมนุษย์ที่เย่อหยิ่งถือตัว เมื่อตายแล้วได้มา
เกิดเป็นมนุษย์อีก ต่ำศักดิ์ อยู่ในสภาพแวดล้อมที่ไม่ดี สกปรกไม่เจริญ เจริญตา แต่ด้วย
ความ เคยชินจึงไม่รู้สึกรู้สีก เป็นทุกข์แต่อย่างไร”

“นายอินดี เป็นมนุษย์ต่ำศักดิ์ อยู่ในสภาพแวดล้อมที่ไม่ดี สกปรก ไม่เจริญ
เจริญตา” จากข้อความนี้แสดงให้เห็นว่าจิตของนายอินดี ประกอบด้วยเจตสิกพื้นฐานทั่วไป
7 ประการ คือ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์ และมนสิการ

“แต่ด้วยความเคยชินจึงไม่รู้สึกรู้สีก เป็นทุกข์แต่อย่างไร” จากข้อความส่วนนี้แสดงให้เห็นว่า
เวทนาเจตสิกเป็นอุเบกขา แต่อย่างไรก็ตามถ้ามีร่างกายมาเกี่ยวข้องก็คือ
นายอินดี ต้องรับผลจากในอดีต เช่น ถ้ามีการทำร้ายร่างกาย เข้าร่วมด้วย เวทนาเจตสิก
จะ เปลี่ยนจากอุเบกขา เป็น โทมนัสหรือทุกข์ได้

ดังนั้นจิตของนายอินดีขณะนี้ประกอบด้วยสัพพสาธาณเจตสิก จำนวน 7 ดวง

อ เหตุกกุศลวิบากจิต

อ เหตุกกุศลวิบากจิต เป็นผลของกุศลกรรม หมายถึงผลบุญหรือกุศลกรรมอัน เป็น
กรรมฝ่ายดีที่ทำไว้ในอดีต ย่อมไม่สูญหายไป เช่นเดียวกัน จะคอย โอกาสสนองผลเป็น

อ เหตุกกุศลวิบากจิต จิตประเภทที่รับอารมณ์ทางปัญจทวาร

ตัวอย่างของบุคคลผู้มีจิต เป็นอ เหตุกกุศลวิบากจิต

“พงษ์พัฒน์ชอบช่วย เหลือ เพื่อนฝูง แต่จะ เลือกช่วยในสิ่งที่ถูกต้อง เท่านั้น”

จิตของนายพงษ์พัฒน์ เป็นมหากุศลจิต ประกอบด้วยเจตสิกพื้นฐานทั่วไป 7 ดวง
คือ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์ มนสิการ มีเวทนาเจตสิก

เป็นโสภณีส มีปภินทก เจตสิกครบ 6 ดวง คือ วิตก วิจารณ์ อธิโมกษ์ วิริยะ ปีติ และ ฉันทะ

“พงษ์พัฒน์ชอบช่วย เหลือเพื่อนฝูง” จิตของพงษ์พัฒน์ในช่วงนี้ประกอบด้วย เจตสิกหมวดอัปปมัญญาเจตสิก 2 ได้แก่ กรุณาเจตสิก และมุทิตาเจตสิก คือ มีความสงสาร เห็นใจผู้อื่น และยินดี เมื่อผู้อื่นมีความสุข

“พงษ์พัฒน์จะ เลือกช่วย เหลือเพื่อนฝูงในสิ่งที่ถูกต้อง เท่านั้น” จากข้อความนี้ จิตของนายพงษ์พัฒน์ปรากฏปัญญาเจตสิกซึ่งอยู่ในหมวดปัญญินทรีย์เจตสิก เพิ่มขึ้นมาอีก

1 ดวง

ดังนั้นจิตของนายพงษ์พัฒน์จะประกอบด้วย เจตสิกดังนี้

1. สัพพสาธาธม เจตสิก	7 ดวง
2. ปภินทก เจตสิก	6 ดวง
3. กรุณา เจตสิก	1 ดวง
4. มุทิตา เจตสิก	1 ดวง
5. ปัญญา เจตสิก	1 ดวง

รวมเจตสิกที่เข้ามาประกอบจิตของนายพงษ์พัฒน์มีจำนวน 16 ดวง

จิตที่เป็นมหากุศลอีกตัวอย่างหนึ่งได้แก่

“นายบัง เอิญกับนางบังอรสองสามีภรรยา เดินมาด้วยกันบนถนนลูกช้าง ทั้งสองเดินมาได้สักพักก็พบแอ่งน้ำ นางบังอร เหลือบไปเห็นปลาตัวโตติดอยู่ในแอ่งนั้น นางจึงบอกให้นายบัง เอิญช่วยนำปลาตัวนั้นไปปล่อยที่แม่น้ำซึ่งอยู่ไม่ไกลจากบริเวณดังกล่าวเท่าไรนัก นายบัง เอิญก็ทำตามที่ภรรยาแนะนำทันที”

จิตของนายบัง เอิญกับนางบังอร เป็นมหากุศลจิตได้เหมือนกัน แต่มีองค์ประกอบต่างกัน จึงจัด เป็นมหากุศลจิตคนละดวง องค์ประกอบจิตของคนทั้งสองมีส่วนที่เหมือนกันและต่างกันดังนี้

จิตของทั้ง สองคือบัง เอิญและบัง อรต่างประกอบด้วยสหพสาธาณ เจตสิกหรือ เจตสิกพื้นฐานทั่วไปครบ 7 ดวง แต่ เวทนา เจตสิกของบัง เอิญ เป็นอุเบกขา และ เวทนา เจตสิกของบังอร เป็น โสมนัส

จิตของนายบัง เอิญ เป็นอสังขาริกคือ มีปัญญา โดยถูกชักจูง แต่จิตของนางบังอร เป็นสังขาริก คือมีปัญญา โดยมีถูกผู้ใ้ชักจูง

ปกิณณ เจตสิกของนางบังอรครบทั้ง 6 ดวง คือ วิตก วิจาร์ อธิโมกข์ วิริยะ ปิติ ฉันทะ แต่จิตของนายบัง เอิญขาดปิติ ฉันทะ เนื่องจากนายบัง เอิญช่วยปลา เพราะภรรยาแนะนำไม่ได้คิดจะทำเองปิติจึงไม่เกิด

เจตนา ก่อนการกระทำ ขณะกระทำ หรือหลังการกระทำก็ เป็นส่วนสำคัญ สำหรับบุคคลที่จะได้รับต่อไป ในกรณีของนายบัง เอิญเจตนา ก่อนการกระทำ ความดีก่อน หรือไม่มี กำสั่งของบุคคลก็จะน้อยกว่านางบังอรที่มีเจตนา ในการทำกุศลทั้งก่อนทำ ขณะกระทำ และหลังการกระทำด้วย ดังนั้นบุคคลที่จะได้รับต่อไปในภายหน้าของนางบังอร จะได้รับ เต็มที่กว่านายบัง เอิญ

ส่วนที่แตกต่างกันอีกส่วนหนึ่งของจิตนายบัง เอิญและนางบังอรก็คือ จิตของ นางบังอรประกอบด้วย เจตสิกหมวดอัปปมัญญาเจตสิก 2 ดวง คือ กรุณา และมูทิสว คือ อยากรช่วย เหลือผู้อื่น ยินดี เห็นผู้อื่น เป็นสุข

ดังนั้นจิตของนายบัง เอิญมี เจตสิกประกอบจิตดังนี้

1. สหพสาธาณ เจตสิก	7 ดวง
2. ปกิณณก เจตสิก	4 ดวง (ขาดปิติและฉันทะ)
3. ปัญญา เจตสิก (สังขาริก)	1 ดวง

รวมเจตสิกที่เข้าประกอบจิตของนายบัง เอิญจำนวน 12 ดวง

ส่วนจิตของนางบังอรประกอบด้วย เจตสิกดังนี้

1. สัพพสาธาารณ เจตสิก	7 ดวง
2. ปกิณณก เจตสิก	6 ดวง
3. บัญญัติ เจตสิก (อสังขาริก)	1 ดวง

รวมเจตสิกที่เข้าประกอบจิตนางบังอร เป็นจำนวน 14 ดวง

อ เหตุกิริยาจิต

อ เหตุกิริยาจิต เป็นจิตที่ไม่ได้ เป็นผลของ อกุศลกรรมหรือกุศลกรรม และไม่ได้ เป็นกุศลจิตและอกุศลจิตด้วย แต่เป็นจิตที่เกิดขึ้นตามหน้าที่การงานของคน เท่านั้น คือ ทำหน้าที่ เปิดทวารอารมณ์ที่ปรากฏอยู่ เฉพาะหน้าที่ผ่าน เข้ามากระทบจิต หรืออีกอย่างหนึ่ง เป็นจิตที่ทำให้เกิดการยึดของพระอรหันต์ เพราะประสบ อิฏฐารมณ์

เนื่องจากอ เหตุกิริยาจิต เป็นจิตที่เกิดกับพระอรหันต์ เท่านั้น จึงไม่สามารถ ยกตัวอย่างจากบุคคลประเภทอื่นได้ ซึ่งตัวอย่างในส่วนของพระอรหันต์จะแสดงให้เห็น ชัดเจนอีกครั้งในส่วนของพระอริยมุคค จิตของพระอรหันต์ในมหากิริยาจิตนี้มี 8 ดวง มีลักษณะโครงสร้างโดยมากคล้ายคลึงกันคือ มีเจตสิกทั่วไป (สัพพสาธาารณเจตสิก) ครบ 7 ดวง มีเวทนาเจตสิก เป็นโสมนัส หรืออุเบกขา ในกรณีที่เป็นโสมนัส จะมี ปกิณณกเจตสิก (เจตสิกพื้นฐานเฉพาะ) ครบ 6 ดวง แต่ถ้าเวทนาเจตสิก เป็นอุเบกขา ปกิณณกเจตสิกจะเหลือเพียง 5 คือตัดวิตติออกไป เพราะจิตไม่มีทั้งสุข และทุกข์

อ เหตุกิริยาจิตทุกดวงจะประกอบด้วยบัญญัติเจตสิก ส่วนเจตสิกหมวดตั้งาม (อัปปบัญญัติ-เจตสิก) คือกรุณา กับมูหิตาจะ เข้าประกอบหรือไม่ก็ได้

กายาวจร โสภณจิต

เป็นจิตที่ยังท่องเที่ยววนเวียนอยู่ในกามภูมิคือภูมิอัน เป็นแดน เกิดแห่งกิเลส กาม และรัตติกาม แต่เป็นจิตที่ตั้งาม เพราะประกอบด้วยโสภณเจตสิก ซึ่งปรุงแต่งให้ประพฤติ คน เป็นไป เพื่อเกิดประโยชน์ แบ่ง เป็น 3 ประเภท คือ

1. กามาวจรกุศล
2. กามาวจรวิปากจิต
3. กามาวจรกิริยาจิต

ตัวอย่างของมุนยผู้มีจิต เป็นกามาวจรกุศล

"นางสาววิภา เป็นคนใจบุญ พุดจาอ่อนหวาน ช่วยเหลือคนอื่นอยู่เสมอ วิชาปฏิบัติตัวอยู่ในศีล 5 อย่างเคร่งครัด ทั้งยังขยันหมั่นเพียร ทำงานสุจริต เลี้ยงแม่ และส่งเสียน้องสาวเรียนหนังสือ เพราะเห็นว่าการศึกษาลำบากเรียนเป็นสิ่งดี ควรกระทำ"

จิตของนางสาววิภา มีสหฬาสารณเจตสิกครบ 7 ดวง คือ ศัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์ มนสิการ มีปกิณณกเจตสิกครบ 6 ดวง คือ วิตก วิจารณ์ อธิโมกษ์ วิริยะ ชาติ ทัณหา เจตสิกพื้นฐาน 2 ชนิดนี้ รวมกันเป็น 13 ดวง ส่งเสริมเจตสิกดีงาม มีเวทนาเจตสิกเป็นโสภณัส คือยินดี มีอัปปมัญญาเจตสิก 2 คือ กรุณา และ มุทิตา

จิตของนางสาววิภา มีปัญญาเจตสิก เข้าประกอบคือ มี สภาหุธรรมทั้งหลายตามความเป็นจริง ดังตัวอย่างในประโยคต่อไปนี้

"นางสาววิภา เป็นคนใจบุญพุดจาอ่อนหวาน ช่วยเหลือคนอื่น เสมอ และปฏิบัติตัวอยู่ในศีล 5 อย่างเคร่งครัด"

และ "นางสาววิภา เป็นคนขยันหมั่นเพียรทำงานสุจริต เลี้ยงแม่ และส่งเสีย น้องสาวเรียนหนังสือ"

จากตัวอย่างใน 2 ประโยคข้างต้น แสดงให้เห็นว่าจิตของนางสาววิภา มีวิริติเจตสิกทั้ง 3 ดวงประกอบคือ

1. สัมมวาทจาเจตสิก ได้แก่ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดเพ้อเจ้อ และไม่พูดทขายคาย

2. สยามกัมมินฺต เจตสิก ได้แก่ ไม้สักทรัพย์ ไม้ข่าสัตว์ และไม่
ประทุพผิตในกาม

3. สัมมาอาชีวะเจตสิก ได้แก่ เลี้ยงชีพชอบ

นอกจากนั้นแล้วจิตของนางสาววิภายังประกอบด้วย เจตสิกประกอบจิตดีทั่วไป

อีก 19 ดวงคือ โสภณสาธารณเจตสิก 19 ได้แก่

1. สัทธาเจตสิก คือ สภาพเลื่อมใสในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
และเชื่อเรื่องกรรมตามความเป็นจริง
2. สติเจตสิก คือ สภาพระลึกอารมณ์
3. ทิริเจตสิก คือ ความละเอียดรอบาป
4. โอหิปปเจตสิก คือ ความกลัวบาป
5. อโลภเจตสิก คือ ความไม่ย่อภาค และไม่ติดอยู่ในกามคุณอารมณ์
6. อโทสเจตสิก คือ ธรรมชาติที่ไม่ประทุษร้ายอารมณ์
7. ศัคตรัมภัสตตคาเจตสิก คือ ธรรมชาติที่ทำให้ โสภณเจตสิก สงบเสวย
ในกิจการของตน
8. กายบัสสัทธิเจตสิก คือ ความสงบของเจตสิกชั้น 3 ในการงาน
อันเป็นกุศล
9. จิตตบัสสัทธิเจตสิก คือ ความสงบของจิตในการงานอันเป็นกุศล
10. กายลหุตตาเจตสิก คือ ความเบาของเจตสิกชั้น 3 ในการงาน
อันเป็นกุศล
11. จิตตลหุตตาเจตสิก คือ ความเบาของจิตในการงานอันเป็นกุศล
12. กายมูหุตตาเจตสิก คือ ธรรมชาติที่เป็นความอ่อนของเจตสิกชั้น 3
ในการงานอันเป็นกุศล
13. จิตตมูหุตตาเจตสิก คือ ธรรมชาติที่เป็นความอ่อนของจิตในการงาน
อันเป็นกุศล

14. กายกัมมัญญาเจตสิก คือ ความควรของ เจตสิกชั้น 3 ในการทำงาน
อัน เป็นกุศล
15. จิตกัมมัญญาเจตสิก คือ ความควรของจิตในการทำงานอัน เป็นกุศล
16. กายปาคุญญาเจตสิก คือ ความคล่องแคล่วของ เจตสิกในการทำงาน
อัน เป็นกุศล
17. จิตปาคุญญาเจตสิก คือ ความคล่องแคล่วของจิตในการทำงาน
อัน เป็นกุศล
18. กายชุกตาเจตสิก คือ ธรรมชาติที่เป็นความซื่อตรงของจิต
ในการทำงานอัน เป็นกุศล
19. จิตชุกตาเจตสิก คือ ความซื่อตรงของจิตในการทำงานอัน เป็นกุศล

ดังนั้น เจตสิกของนางสาววิภาจึงประกอบด้วยเจตสิกดังต่อไปนี้

1. สัพพสาธาณเจตสิก	7 ดวง
2. ปกิณณกเจตสิก	6 ดวง
3. อัปมัชฌาเจตสิก	2 ดวง (กรุณาเจตสิกและมุทิตาเจตสิก)
4. มัชฌิมาเจตสิก	1 ดวง
5. วีรติเจตสิก	3 ดวง
6. โสภณสาธาณเจตสิก	19 ดวง

จิตของนางสาววิภามีเจตสิกรวมทั้งหมดจำนวน 38 ดวง

อีกตัวอย่างของจิตประเภทามาวจรกุศลจิตมีดังนี้

“นางสาวสุดาจะทำบุญก็ต่อเมื่อมีผู้ชักชวน ถ้าไม่มีผู้ใดแนะนำหรือชักชวน

นางสาวสุดา ก็จะไม่ทำบุญหรือให้ทาน”

จิตของนางสาวสุดาประกอบด้วยสัพพสาธาณเจตสิก 7 ดวง คือ ศัสสะ เวทนา
สัญญา เจตนา เอกัคคตา มนสิการ

จิตของนางสาวสุดา ต่างจากจิตของนางสาววิภาในตัวอย่างก่อนตรงที่จิตนางสาวสุดา มีปัญญา เจตสิกโดยมีผู้อื่นชักชวน และจิตของนางสาวสุดามีภิกขเจตสิกไม่ครบ 6 ดวง ขาดมิตฺติไป 1 ดวง เนื่องจากการทำบุญของนางสาวสุดา เกิดขึ้นโดยถูกผู้อื่นชักจูงจึงไม่เกิดมิตฺติ รวมทั้งมีเวทนาเจตสิกเป็นอุเบกขาด้วย

ดังนั้นจิตของนางสาวสุดา จึงประกอบด้วยเจตสิกดังต่อไปนี้

1. สัพพสาธาธเจตสิก	7 ดวง
2. ปัญญาเจตสิก (อสังขาริก)	1 ดวง
3. ภิกขเจตสิก	5 ดวง (ขาดมิตฺติ 1)

จิตของนางสาวสุดาจึงมีจำนวนทั้งสิ้น 13 ดวง

กามาวจรวิบากจิต

กามาวจรวิบากจิต คือจิตที่เป็นกุศลของมหากุศลแต่ไม่ประกอบด้วยเหตุใดเหตุหนึ่ง เกิดได้เฉพาะกามภูมิเท่านั้น กามาวจรวิบากจิต เป็นผลต่อเนื่องมาจากกามาวจรกุศลจิต ดังตัวอย่างต่อไปนี้

"นายมดแดงเป็นผู้รักษาศีล 5 ครบถ้วน สม่าเสมอ และยังบำเพ็ญภาวนา โดยการนั่งสมาธิ เมื่อนายมดแดงตาย กามาวจรกุศลจิตจึงให้ผล ไปปฏิสนธิ เป็นมนุษย์หรือเป็นเทวดาในชั้นกามาวจรภพ ซึ่งจิตของนายมดแดงเป็นกามาวจรวิบากจิต จะประกอบด้วยสัพพสาธาธเจตสิก 7 ได้แก่ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา วิจิตรินทรีย์ และมนสิการ"

นอกจากนี้จิตของนายมดแดงจะเกิดพร้อมความยินดีเป็นโสมนัส เวทนา และมีภิกขเจตสิกครบ 6 ดวง ได้แก่ วิตก วิจาร์ มิตฺติ วิริยะ มิตฺติ ฉันทะ รวมทั้งมีปัญญา เห็นจริงตามสภาวะธรรมจึงมีปัญญาเจตสิกเข้าประกอบ 1 ดวง โดย เป็นอสังขาริก คือ ไม่มีผู้ใดชักจูง

จิตของนายมดแดงประกอบด้วย เจตสิกต่าง ๆ ดังนี้

1. สัมผัสชาารณ เจตสิก	7 ดวง
2. ปกิณณก เจตสิก	1 ดวง
3. ปัญญา เจตสิก	1 ดวง

รวมเจตสิกที่เข้าประกอบจิตของนายมดแดงจำนวน 14 ดวง

กามาวจรกิริยาจิต

หมายถึงจิตที่ไม่ใช่กุศล ไม่ใช่อกุศล และไม่ใช่วิบาก เป็นเพียงจิตที่รับอารมณ์ที่ผ่านมาจากทวารทั้ง 6 หรือทำหน้าที่ให้สำเร็จในการคิด การพูด การทำ เป็นจิตที่คล้ายคลึงกับกามาวจรวิบากจิตมากจะต่างกันก็ตรงที่จิตนี้ เกิดขึ้นกับพระอรหันต์ โดยเฉพาะ กามาวจรกิริยาจิตอาจจะ เสวยอารมณ์ที่เป็น โสมนัสหรืออุเบกขา แต่ไม่ใช่เหตุแห่งตัณหา และอุปาทาน จึงไม่สามารถก่อให้เกิดผลในอนาคตใหม่อีกได้

กามาวจรกิริยาจิตนี้ เป็นจิตที่มีเหตุประกอบ เกิดขึ้นรับกามารมณ์เป็นส่วนมาก และเกิดขึ้นได้กว้างขวางในภูมิต่าง ๆ ถึง 26 ภูมิ ยกเว้น อบายภูมิ 4 และ อสัณฺณสัตตานิภูมิ 1 ซึ่งไม่มีพระอรหันต์

สิ่งที่น่าสังเกต

จิตของพระอรหันต์ ที่เป็นกามาวจรกิริยาจิต ถ้าเราคิดดูโดยผิวเผินแล้ว เราอาจจะสงสัยว่าพระอรหันต์ เป็นผู้หัดกิเลสโดยสิ้นเชิงแล้วไม่น่าจะมี โสมนัส เวทนาเกิดขึ้นได้ แต่อันที่จริง โสมนัส เวทนาจะเกิดขึ้นได้ เช่น เกิดทางจักขุทวารของพระอรหันต์ ได้เห็น

สถานที่ดีสงบ เหมาะสมที่จะเจริญกรรมฐานจึงเกิดโสภณัส เวทนาที่จะน้อมจิตเข้าสู่
นิพพาน

จิตของพระอรหันต์มีทั้งแบบมีปัญญา เจตสิก เข้าประกอบและไม่มีปัญญา เจตสิก
เข้าประกอบ เช่น

“ผู้เป็นอรหันต์มีจิตบริสุทธิ์สะอาดปราศจากมลทิน การเจริญกรรมฐานของ
พระอรหันต์จึงเป็นจิตที่มีปัญญา เจตสิก เข้าประกอบ ”

ส่วนจิตในขณะที่ไม่มีความมีปัญญา เจตสิก เข้าประกอบก็คือ “ผู้เป็นอรหันต์โดยปกติ
ต้องประกอบกิจตามธรรมชาติของสังขารที่ยังเป็นมนุษย์ ซึ่งก็กระทำไปตามความเคยชิน
ซึ่งไม่จำเป็นต้องใช้ปัญญา เข้าประกอบ เช่น การยืน เดิน นั่ง นอน ขับถ่าย เป็นต้น ”

รูปาวจรจิต

หมายถึงจิตที่เข้าถึงอารมณ์ของรูปฌาน หรือหมายถึงจิตที่ท่องเที่ยวเกิดอยู่ใน
ภุมิขันธ์ เป็นที่เกิดแห่งวัตถุรูป และกิเลสรูป วัตถุรูปได้แก่ รูปาวจรจิต 15
และกิเลสรูปได้แก่ โลกเจตสิกที่เกี่ยวกับรูปห้าหา คือ ความพอใจในรูปฌาน อภิญญา

รูปาวจรจิตเมื่อกล่าวโดยประเภทแห่งฌานมี 5 ประเภท คือ

1. รูปาวจรปฐมฌานจิต
2. รูปาวจรทุติยฌานจิต
3. รูปาวจรตติยฌานจิต
4. รูปาวจรจตุตถฌานจิต
5. รูปาวจรปัญจฌานจิต

รูปาวจรกุศลจิต เป็นจิตที่เกิดขึ้นโดยการเจริญสมถภาวนา ซึ่งย่อมต้องอาศัย
บัญญัติของรูปฌานอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นอารมณ์ จิตที่เริ่มเพ่งจับ บัญญัติอารมณ์ต้นแรก

ย่อย เป็นรูปาวจรกุศลจิต เมื่อเจริญภาวนาสมาธิจนแนบแน่น เข้า ถึงอัปปมานาสมาธิ แล้วจิตจะ เปลี่ยนจากมหากุศลจิต เป็น รูปาวจรกุศลจิตที่เกิดพร้อมองค์ฌาน 5

รูปาวจรวิบากจิต เป็นจิตที่เป็นผลของรูปาวจรกุศลจิตทำหน้าที่ปฏิสนธิ ภวังค์ และจุติในรูปภูมิ มีจำนวน 5 ดวง เท่ากับรูปาวจรกุศลจิต

รูปาวจรกิริยาจิต เป็นจิตของพระอรหันต์ที่ เข้าถึงรูปฌาน โดยบังเอิญ เกี่ยวพันกับ รูปาวจรกุศลจิต จึงกล่าวได้ว่ารูปาวจรกิริยาจิตก็คือ รูปาวจรกุศลจิตนั่นเอง หากเกิด ในสันตนาบของพระอรหันต์โดย เฉพาะ เท่านั้น

ภูมิจัน เป็นที่ เกิดของรูปาวจรจิตมี 22 ภูมิ คือ

รูปาวจรกุศลจิต เกิดในกามสุคติภูมิ 7 ได้แก่ มนุสสภูมิ 1 และ เทวภูมิ 6 รูปภูมิ 15 (เว้นอสัญญะเสถียรภูมิ 1)

รูปาวจรกิริยาจิต เกิดใน 22 ภูมิ เท่ากับรูปาวจรกุศลจิตคือ กามสุคติภูมิ 7 และรูปภูมิ 15

ดังนั้นประเภทของรูปาวจรจิตที่จะ เกิดกับมนุษย์และ เทวดาได้มีก็คือ รูปาวจรกุศลกรรม 5 และรูปาวจรกิริยาจิต 5 เท่านั้น จึงขอยกตัวอย่างจาก 2 ประเภท ดังกล่าว

ตัวอย่างของจิตมนุษย์ที่เป็นรูปาวจรกุศลจิต

“นายมีศักดิ์ เจริญสมถภาวนาโดยบัญญัติรูปฌานประเภทกสิณ เป็นอารมณ์ ในขณะที่จิตของเขา เริ่มเพ่งจับบัญญัติอารมณ์แรก ๆ เป็น มหากุศลจิต แต่พอเริ่มภาวนาจนอยู่ในสมาธิอย่างแนบแน่นจน เป็นอัปปมานาสมาธิแล้ว จิตก็จะ เปลี่ยน เป็นรูปาวจรกุศลที่เกิดพร้อม องค์ฌาน 5”

จิตของนายมีศักดิ์ เป็นปฐมฌานกุศลจิต เกิดพร้อมด้วยสหฬาสารณเจตสิก 7 ดวง และปกิณณกเจตสิก 5 ดวง วิตก วิจารณ์ ปิติ สุข เอกัคคตา เป็นจิตที่มีสภาพคล้าย กับมหากุศลดวงที่ 1 แตกต่างกันตรงที่จิตของนายมีศักดิ์ ไม่มีวีรติเจตสิก 3 คือ สัมมาวาจา สัมมากรรมมัตตะ และสัมมาอาชีวะ

รูปาวจรกิริยาจิตมีจำนวน 5 ดวง เท่ากับ รูปาวจรกุศลจิต คือ

รูปาวจรกิริยาจิตดวงที่ 1 เกิดพร้อมด้วย วิตกเจตสิก วิจารณ์เจตสิก ปิติเจตสิก สุขเจตสิก และ เอกัคคตาเจตสิก

ดังนั้นจิตของนายมีศักดิ์จึงประกอบด้วย เจตสิกดังนี้

1. สหฬาสารณเจตสิก 7 ดวง ได้แก่ ศัสสะ เวทนา (โสมนัส) สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์ มนสิการ
2. วิตกเจตสิก 1 ดวง
3. วิจารณ์เจตสิก 1 ดวง
4. ปิติเจตสิก 1 ดวง
5. สุขเจตสิก 1 ดวง
6. เอกัคคตาเจตสิก 1 ดวง

รวมเจตสิกที่เข้าประกอบจิตของนายมีศักดิ์เป็นจำนวน 12 ดวง

บุคคลผู้เป็นพระอรหันต์ที่ได้รูปาวจรกิริยาจิต ดวงที่ 1 มีการยกจิตไว้ใน อารมณฺฌาน (วิตก) ส่วนวิจารณ์เจตสิก ในจิตดวงนี้มีลักษณะคล้ายคลึงกับวิตก แต่รับ อารมณฺได้สุขุมกว่า ในจิตดวงนี้มีธรรมชาติที่ปลายปล้ำในใจทำให้ซาบซ่าน อิ่มเอิบ เมื่อมีปิติในจิตดวงนี้ก็จะมิสุขตามมา (ปิติ เป็นสังขารชั้นธ แต่สุข เป็นเวทนาชั้นธ) และเจตสิกอีกชนิดที่เข้ามาประกอบจิตดวงนี้ก็คือ เอกัคคตาเจตสิก ซึ่งมีลักษณะ เป็น ธรรมชาติที่สงบไม่ฟุ้งซ่านใน เอง

เมื่อจิตของบุคคลผู้เป็นอรหันต์ดังกล่าวนี้ เจริญจนจนถึงรูปาวจรจิต
ดวงที่ 3 จิตดวงนี้ก็จะละวิจารณ์เหลือเพียง ปิติ สุข เอกัคคตา

เมื่อบุคคลดังกล่าวเจริญจนมาถึงรูปาวจรจิต ดวงที่ 4 จิตดวงนี้
ก็จะละปิติ เหลือเพียงสุข กับ เอกัคคตา

และ เมื่อการ เจริญจนดำเนินมาถึงรูปาวจรจิตดวงที่ 5 จิตก็จะ เกิดพร้อม
ด้วยอุเบกขา และ เอกัคคตา คือมีธรรมชาติที่สงบนิ่งตั้งอยู่ในอารมณ์เดียวคืออารมณ์
แห่งรูปฌานที่ 5 เวทนา เจตสิก ไสฺย สุข ไม้ทุกข์ คือ เป็นอุเบกขา

อรูปราวจรจิต

อรูปราวจรจิต คือ¹ จิตที่เกิดขึ้นโดยการ เจริญสมถภาวนาของผู้ที่ได้รูปาวจร-
ปัญญาจนแล้ว เมื่อได้เจริญจนให้ยิ่งขึ้นไป ก็จะเข้าถึงอรุปรฌาน ฉะนั้นอรูปราวจรจิต
จึง เป็นจิตที่ท่องเที่ยวอยู่ในภูมิชั้น เป็นที่เกิดแห่ง วัตถุรูป* และกิเลสอรุปร** เป็นส่วนมาก

สำหรับการ เกิดของอรูปราวจรกุศลจิตของมนุษย์และเทวดาทั้ง 6 ชั้น หรือ
ผู้ที่เกิดในกามสุคติภพปรากฏอยู่ในอรูปราวจรกุศลจิต 4 และอรูปราวจรกิริยาจิต 4
ส่วนอรูปราวจรวิบากจิต 4 นั้น เกิดได้เฉพาะอรุปรภูมิ 4 เท่านั้น

อรูปราวจรจิต เป็นจิตที่เจริญสมถภาวนาจนถึงอรุปรฌาน เป็นไปพร้อมด้วยการ
ปรุงแต่ง อรูปกุศล ไว้ให้ได้รับอรุปรพรหมในโลก หรืออรุปรภูมิ มีจำนวน 4 ดวง

¹ วรรณสิทธิ์ ไวทยะ เสวี, คู่มือการศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริเฉทที่ 1,
(กรุงเทพมหานคร : อักษรธเนศวรการพิมพ์, 2529), หน้า 123.

* วัตถุรูป ได้แก่ อรูปราวจรจิต 12 เจตสิก 30 (วัตถุธรรม)

** กิเลสอรุปร ได้แก่ อรูปตัณหาหรือความยึดถือ พอใจในอรุปรฌานและอรุปรภพ

ข้อควรสังเกต

อรุปาวจรจิต เป็นฌานจิตในชั้นปัญจฌานทั้งหมด เพราะองค์ของอรุปฌานประกอบด้วยอุ เบาชา เอกัคคตา เช่นกัน ซึ่งก็เหมือนกันกับองค์ฌานของอรุปาวจร-ปัญจฌาน แต่ความแตกต่างกันของอรุปาวจรจิตนี้แตกต่างกันที่อารมณ์ไม่ได้ต่างกันที่องค์ฌาน

ตัวอย่างของบุคคลผู้ได้ปัญจฌานและมีอารมณ์ต่างกัน ในอรุปาวจรจิต มีดังนี้

มนุษย์ผู้ใดได้รูปฌาน 5 เป็นอารมณ์แล้วมีจิตยึดเอาที่ว่าง (อากาศที่เพิกปฏิบัตินิมิต) แห่งอยู่ที่ความว่าง เปล่าหาที่สุดมิได้ แล้วขริกรรมว่า "อากาโส อนฺนโต" จนกว่าฌานจิตจะเกิดขึ้นโดยมี กลิณคชาฎิมาภาสบัญญัติ เป็นอารมณ์ จึงได้อากาสนัญญาตนฌานหรือ ปฐมารูปจิต และเมื่อได้ ปฐมารูปจิตแล้ว ขริกรรมต่อไปว่า "วิญญาณํ อนฺนํ" (วิญญาณ ไม่มีที่สิ้นสุด) จนกระทั่งได้ วิญญาณัญญาตนฌานหรือทุติยารูปจิต ต่อจากนั้นก็ขริกรรม "นตฺถิ กิญฺจิ" (ความเหลืออยู่เพียงเล็กน้อยก็ไม่มี) จนฌานจิตเกิดขึ้น ฌานจิตที่เกิดขึ้นโดยมีนัตถิภาวเป็นอารมณ์นี้ ชื่อว่า "อากิญจัญญาตนฌาน" หรือ ตติยารูปฌานจิต หลังจากได้ตติยารูปจิต ก็ขริกรรมต่อไปอีกว่า "สนฺตฺ เมตฺ ปสฺสิตฺ เมตฺ" หรือ "เอตํ สนฺตํ เอตํ ปสฺสิตํ" (สงบหนอ ประสพหนอ) ฌานที่เกิดขึ้นโดยมี อากิญจัญญาตนฌานเป็นอารมณ์นี้ชื่อว่า "เนวสัณฺญานาสัณฺญาตนฌาน" แปลว่า ฌานที่ไม่มีสัณฺญาหยาบมีแต่สัณฺญาละ เอียดบางที่เราก็มักเรียกฌานนี้ว่า จตุตถารูปจิต

ตั้งแต่อรุปาวจรจิตดวงที่ 1 ถึง 4 จะต่างกันที่ขนิทของฌานคือ

อากาสนัญญาตนฌานกุศล

วิญญาณัญญาตนฌานกุศล

อากิญจัญญาตนฌานกุศล

เนวสัณฺญานาสัณฺญาตนฌานกุศล

ส่วนอรูปาวจรกิริยาจิตนั้น ก็เป็นจิตของพระอรหันต์ที่เข้าถึงรูปฌาน แบบเดียวกับอรูปาวจรกุศลทุกประการ ต่างกันก็ เฉพาะจิตแบบนี้ เกิดขึ้นกับระระอรหันต์โดยเฉพาะ ดังนั้นโครงสร้างของจิตก็จะ เป็นแบบ เดียวกันกับอรูปาวจรกุศลจิตด้วย

โลกุตตรจิต

ได้แก่จิตที่พ้นจากโลก หมายถึงจิตที่มีสภาวะธรรมเหนือโลกทั้ง 3 หรือพ้นจากการท่องเที่ยวในโลกทั้ง 3 ได้แก่

1. กามโลก (กามภูมิ)
2. รูปโลก (รูปภูมิ)
3. อรูปโลก (อรูปภูมิ)

โลกุตตรจิตนี้มีนิพพาน เป็นอารมณ์ และเป็นจิตที่มีอารมณ์พ้นจากการ เกิดดับนั้น ก็ไม่ได้หมายความว่า จิตจะไม่เกิดดับ จิตก็ยังคงมีอาการ เกิดดับตามสภาวของจิต เป็นจิตรับอารมณ์พิเศษ อันพ้นจากการ เกิดดับ อารมณ์ที่กล่าวถึงนี้คือ "นิพพาน" เป็นอารมณ์ที่ไม่มีอาการ เกิดดับ ไม่มีการ เปลี่ยนแปลงไปสู่ความพินาศ เป็นธรรมที่พ้นจากการปรุงแต่ง เป็นอสังขตธรรม²

โลกุตตรกุศลจิต หรือมัคคจิต กล่าวโดยย่อมี 4 ดวง คือ

1. โสดาปัตติมัคคจิต	เป็นมัคคจิตดวงที่ 1
2. สกทาคามีมัคคจิต	เป็นมัคคจิตดวงที่ 2
3. อนาคามีมัคคจิต	เป็นมัคคจิตดวงที่ 3
4. อรหัตมัคคจิต	เป็นมัคคจิตดวงที่ 4

---

² เรืองเดียวกัน.

โลกุตตรกุศล ที่สามารถข้ามพ้น 3 โลก แยกออกได้ดังนี้

ผู้ที่บรรลุโสดาปัตติมัคคจิต กับ สกทาคามีมัคคจิต จะข้ามพ้นจากกามโลก
ได้ 4 ภูมิ คือ อบายภูมิ 4

ผู้ที่บรรลุนาคามีมัคคจิต จะข้ามพ้นจากกามภูมิทั้ง 11 ภูมิ คือ อรูปภูมิ 4
และ กามสุคติภูมิ 7

ส่วนผู้ที่บรรลุอรหัตมัคคจิต จะข้ามพ้นโลกทั้ง 3 คือ กามโลก รูปโลก และ
อรูปโลก

นอกจากนี้โลกุตตรจิตยังทำให้เกิดกุศลอันจะนำไปพ้นจากการ เป็นปุณฺณนธรรมดา
ไปสู่การ เป็นพระอริยมุคคคือ

โสดาปัตติมัคคจิต ทำให้ เป็น โสดาปัตติมรรคบุคคล

สกทาคามีมัคคจิต ทำให้ เป็น สกทาคามีมรรคบุคคล

อนาคามีมัคคจิต ทำให้ เป็น อนาคามีมรรคบุคคล

อรหัตมัคคจิต ทำให้ เป็น อรหัตมรรคบุคคล

โลกุตตรวิบากจิต เป็นจิตที่เป็นผลของ โลกุตตรกุศลจิตหรือมัคคจิต ผลจิต
จะเกิดขึ้นทันที เมื่อมัคคจิตดับลงหลังจากประหาณกิเลสไปแล้ว โลกุตตรวิบากจิตมี
จำนวน 4 ดวงเท่ากับมัคคจิต คือ

1. โสดาปัตติผลจิต
2. สกทาคามีผลจิต
3. อนาคามีผลจิต
4. อรหัตผลจิต

จิตของพระอริยมุคค

พระโสดาบันจะละอกุศลกรรมดแบบสมุจ เจตปทาน (ละโดย เต็ดชาด)

5 ประการ กือ

1. ปาณาติบาต ได้แก่ การฆ่าสัตว์ เบียด เบียนสัตว์
2. อทินนาทาน ได้แก่ การลักขโมย
3. กาเมสุมิฉาจาร ได้แก่ การประเหตุผิดในกาม
4. มุสาวาท ได้แก่ การพูดเท็จ
5. มิจฉาปฏิฐิ ได้แก่ ความเห็นผิด

พระสกทาคามี จะละอกุศลกรรมด 5 ประการได้โดย เต็ดชาด เช่น เดียว
กับพระโสดาบัน แต่สามารถละอกุศลกรรมดที่เหลือให้ เมาบางลงได้เป็นดทั้งคปทาม
อกุศลกรรมที่เหลือก็ได้แก่

1. บิฎฎาวาจา ได้แก่ การพูดส่อเสียด
2. มรุสวาจา ได้แก่ การพูดหยาบคาย
3. หยาบาท ได้แก่ การไม่พอใจในอารมณ์
4. สัมผัสปลลาปะ ได้แก่ การพูดเห่อเจ้อ
5. อภิชณา ได้แก่ การเพ่งเล็งอยากได้ของคนอื่น

พระอนาคามี สามารถละอกุศลกรรมด 8 (ขาด 2 กือ สัมผัสปลลาปะ และ
อภิชณา) ได้โดย เต็ดชาด เป็นสมุจ เจตปทาน

ส่วนพระอรหันต์สามารถละอกุศลกรรมดทั้งหมดได้โดย เต็ดชาด เป็นสมุจ เจตปทาน
ลักษณะของจิตของมุคคผู้ได้ เป็นพระอริยมุคค

ลักษณะจิตของพระโสคาบัน

จิตของพระโสคาบัน จะมีเจตสิกพื้นฐานทั่วไป (สัพพสาธาารณเจตสิก) มาประกอบครบทั้ง 7 ดวง มีเวทนาเจตสิกเป็นโสมนัส ปกิณฑเจตสิกครบ 6 ดวง วิตถเจตสิก เจริญเต็มที่ เป็นสัมมาสังกัปปะ คือ ดำริชอบ วิริยะเจตสิก เจริญเต็มที่ เป็นสัมมาวายามะ กิธ เยียรชอบ สติเจตสิก เจริญเต็มที่ เป็น สัมมาสติเจตสิก วิริตติเจตสิก เกิดพร้อมกันทั้ง 3 คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมาอาชีโว อัปปมัญญาเจตสิก 2 คือ กุศลและบุญวิภา จะไม่เกิดในจิตดวงนี้ ซึ่งมีนิพพาน เป็นอารมณ์ เนื่องจากกรุณา บุญวิภา ยัง เป็นเจตสิกที่ยึดสัจจมูลและตัวตน เป็นอารมณ์จึงอยู่ในภคจิต ผลจิตไม่ได้³

ส่วนปัญญาเจตสิก เจริญเต็มที่ เป็นสัมมาทิฐิ ลักษณะจิตของพระอริยบุคคลประเภทอื่น ๆ

พระอริยบุคคลในชั้นต่อ ๆ ไป คือ พระสกิทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ จะมีโครงสร้างคล้ายคลึงกัน จะต่างกันบ้างก็เพราะบรรลุผลในขั้นสูงขึ้นไป

สำหรับความแตกต่างระหว่างพระอริยบุคคลประเภทอื่น ๆ กับพระอรหันต์ จะแตกต่างกันที่ พระอริยบุคคลอื่น ๆ มีเวทนาเจตสิกเป็นโสมนัส ส่วนพระอรหันต์เวทนาเจตสิกเป็นอุเบกขาและโสมนัส

ตัวอย่างจิตมนุษย์ที่เป็นพระอริยบุคคล

จิตของพระโสคาบัน มนุษย์ปุถุชนผู้มีจิตประกอบด้วยมรรค 8 สามารถละกิเลสได้บางส่วน คือ นิจฉาทิฐิ และ วิจิจฉา นอกนั้นก็ยังมีอกุศลกรรม

---

³ ระวี ภาวิไล, "บทความเรื่องหัวใจของศาสนาพุทธ" 17-18 (มกราคม : 2528) หน้า 43.

บางประการได้ด้วย คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉฉาจาร มุสาวาท
มิจฉาทิฏฐิ

ดังจะ เห็นได้จากตัวอย่างต่อไปนี้

“นายสมศักดิ์มา เพ็ญภาวนาจนบรรลุไสดาปัตติผลจิต ในขณะที่ เจริญภาวนามี
ทิพทาน เป็นอารมณ์ ในช่วงนี้นายสมศักดิ์จะสามารถละอกุศลกรรมมถและกิเลสบางส่วน
ตั้งได้กล่าวมาในข้างต้น จิตของนายสมศักดิ์ช่วงนี้จึง เกิดอารมณ์ที่ยินดี ถึงพอใจใน
ไสดาปัตติผลจิต”

จิตของนายสมศักดิ์ที่เป็นปฐมฌานไสดาปัตติผลจิตประกอบด้วย เจตสิกต่าง ๆ

ดังนี้

1. สัพพสาธาารณเจตสิก	7 ดวง (เวทนา เป็น โสมนัส)
2. ปกิณณกเจตสิก	5 ดวง (ขาดสันตะ)
3. วีรติเจตสิก	3 ดวง
4. สติเจตสิก	1 ดวง
5. ปัญญาเจตสิก	1 ดวง

รวมเจตสิกที่เข้าประกอบจิตของนายสมศักดิ์เป็นจำนวน 17 ดวง

จิตของพระสัทธาคามิ มนุษย์ผู้ได้ปฏิบัติจนสามารถละอกุศลกรรมมถ 10 คือ

1. ปาณาติบาต	6. ปิสุณาวาจา
2. อทินนาทาน	7. มรุษวาจา
3. กาเมสุมิฉฉาจาร	8. พยาบาท
4. มุสาวาท	9. สัมผัสปลลาปะ
5. มิจฉาทิฏฐิ	10. อภิชฌา

“นายสมชาย เป็นบุคคลที่มีจิตประกอบด้วยสัทธาคามิผลจิต นายสมชายจึง
เป็นผู้มีสติ รู้เหตุรู้ผล รู้ดีรู้ชั่ว วางตัวเหมาะสม รวมทั้งขุดจาคีคือขุดโพเราะและ
ไม่ขุดโกหก”

จากตัวอย่างดังกล่าววิเคราะห์ได้ว่าจิตของนายสมชายประกอบด้วย

เจตสิก ดังนี้

1. สัพพสาธารณเจตสิก	7 ดวง
2. ปกิณณกเจตสิก	5 ดวง (ขาดฉันทะ 1)
3. วีรติเจตสิก	3 ดวง
4. สติเจตสิก	1 ดวง
5. ปัญญาเจตสิก	1 ดวง

รวมเจตสิกประกอบจิตนายสมชายเป็นจำนวน 17 ดวง

พระอนาคามี เป็นพระอริยบุคคลผู้มีจิตละเอียดขึ้นสามารถตัดกิเลสและอกุศลกรรมอื่น ๆ ได้เด็ดขาดมากขึ้น

ตัวอย่างของจิตมนุษย์ผู้บรรลุอนาคามีมรรคจิต มีดังนี้

“นายสมชาย เป็นผู้บรรลุอนาคามีมรรคจิตแบบตติยฌานจิตแล้วจึงได้รับอนาคามีผลจิต จิตของนายสมชายจึงพ้นจากกามราคะ และพยาบาทโดยเด็ดขาด แม้คนจะเสนอเงินทองให้มากมายก็ไม่ได้สนใจ เพราะตัดโลภได้สิ้นแล้วเช่นกัน”

จิตของนายสมชาย (ได้ตติยฌานอนาคามีมรรคจิต) ประกอบด้วยเจตสิกดังนี้

1. สัพพสาธารณเจตสิก	7 ดวง
2. วีรติเจตสิก	3 ดวง
3. สติเจตสิก	1 ดวง
4. ปัญญาเจตสิก	1 ดวง
5. ปกิณณกเจตสิก	4 ดวง (ละวิตก วิจารณ์)

รวมเจตสิกประกอบจิตนายสมชาย 16 ดวง

ข้อควรสังเกต

จิตของพระอริยบุคคล 3 ประเภทคือ พระโสดาบัน พระสกิทาคามี และพระอนาคามีนั้นหากอยู่ในปฐมฌานจะมีปิณณกเจตสิก ครบ 6 ดวง

หุติชฌานจะมีปกิณณก เจตสิก	5 ดวง (ละวิตก)
ตติชฌานจะมีปกิณณก เจตสิก	4 ดวง (ละวิจารณ์)
จตุตถชฌานจะมีปกิณณก เจตสิก	3 ดวง (ละวิตก, วิจารณ์, ปีติ)
ปัญจมรุตชฌานจะมีปกิณณก เจตสิก	3 ดวง (ละวิตก, วิจารณ์, ปีติ)

เป็นที่น่าสังเกตว่าจิตของพระอรหันต์แต่ละประเภทมีองค์ฌานเท่ากันมีเจตสิกประกอบเหมือนกัน อย่างไรก็ตามความแตกต่างของพระอรหันต์ 3 ประเภทก็คือชั้นสูงขึ้นไปก็จะมีจิตละเอียดขึ้น ประหารกิเลสได้เด็ดขาดมากขึ้น

พระอรหันต์

จิตของพระอรหันต์นั้น เป็นโลกุตตรจิตดวงสุดท้าย เป็นจิตที่พ้นจากเรื่องทางโลก สามารถประหารกิเลสได้เด็ดขาด

ตัวอย่างของมนุษย์ผู้บรรลุอรหัตผลจิต

พระอรหันต์โดยปกติจะมีอารมณ์เป็นอุเบกขา แต่เมื่อยังมีร่างกายเช่นปุถุชน การทำงานของร่างกายยังเป็นปกติ เมื่อเห็นสถานที่ร่มรื่นเหมาะจะเจริญวิปัสณากรรมฐานก็เกิดความพึงพอใจ

จากข้อความดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าแม้พระอรหันต์จะตัดกิเลสได้โดยสิ้นเชิง แต่ยังมีร่างกายเช่นปุถุชน ก็สามารถเกิดอารมณ์ที่ติงามทางจักขุทวารได้ ปีติจึงเกิดได้ในจิตดวงนี้ ดังนั้นจากตัวอย่างจิตของมนุษย์ผู้ได้อรหัตผลจิตจึงมีเจตสิกประกอบจิตดวงนี้คือ

1. สัมผัสธารณเจตสิก	7 ดวง
2. เอกัคคตาเจตสิก	1 ดวง
3. ปีติเจตสิก	1 ดวง
4. วิริยเจตสิก	1 ดวง
5. ปัญญาเจตสิก	1 ดวง

ดังนั้นจิตของพระอรหันต์ในตัวอย่างมีเจตสิกประกอบจำนวน 11 ดวง

จิตของมนุษย์กับจิต เทวดา ในกามาวจรสวรรค์

จิตของมนุษย์นั้นมีโครงสร้างลักษณะหรือองค์ประกอบ เช่นเดียวกับจิตของ เทวดาทั้ง 6 ชั้น โดยสิ้นเชิง ดังนั้นผู้วิจัย จะไม่แสดงตัวอย่างของจิต เทวดาอีก เพราะจะซ้ำซ้อนกับสิ่งที่ได้ยกตัวอย่างและอธิบายไปแล้วในส่วนของมนุษย์ แต่ก็มี ข้อควรสัง เกตในแง่ความ เป็นอยู่ของมนุษย์และ เทวดาที่จะส่งผลกับจิตดังนี้

ตามปกติแล้ว เทวดานั้นอยู่ด้วยผลกุศลกรรมของตนเอง จึงมีความ เป็นอยู่ที่สุข สบายกว่าแดนมนุษย์มากมายนัก ดังนั้นผู้ที่เกิดในเทวภูมิจะมีโอกาสทำบุญน้อยกว่ามนุษย์ ผู้มองเห็นใครสักคนคือ อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ได้ง่ายกว่า ทั้งนี้เพราะในหมู่มนุษย์ มีทุกข์มากมีสุขน้อย และสิ่งต่าง ๆ ในโลกมนุษย์มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา อนึ่ง มนุษย์สามารถบำเพ็ญบารมีได้ทุกรูปแบบรวมทั้งการบำเพ็ญเนกขัมมบารมี คือการบวช ซึ่ง ในแดนสวรรค์ไม่มีสภาพความเป็นอยู่ในเทวภูมินั้นสุขสบายอยู่แล้ว การบริจาคทานจึงไม่มี ในสวรรค์กุศลจิตจึงไม่ค่อยมีโอกาสเกิดได้เท่ากับมนุษย์ แต่ในขณะที่เดียวกันจิตของเทวดา ที่อยู่ในชั้นสูงขึ้นไปก็จะประณีตขึ้น มีทุกข์น้อยทำให้โลก เจตสิกหรือโทส เจตสิกมีสาเหตุ เกิดขึ้นยาก เช่นกัน

สำหรับการบำเพ็ญบารมีก็ เช่นกัน เทวดาสามารถลงมาปฏิบัติได้ในแดน มนุษย์ เนื่องจากสภาพในเทวภูมิดีรื่นรมณ์ มีแต่สิ่งที่เป็นความสุขความเพลิดเพลิน หากเทวดานั้นไม่ใส่ใจในการบำเพ็ญภาวนาจริง ๆ ก็อาจพลาดโอกาส เพราะว่า 1 วันในสวรรค์เป็น เวลาที่ยาวนานมากในแดนมนุษย์ หากเทวดาหลง เพลิดเพลิน อยู่ในแดนสวรรค์เพียง 2-3 วัน เมื่อถึงตอนนั้นอาจจะถึงยุคที่ศาสนาเสื่อมสูญไปจาก มนุษสภูมิแล้วก็เป็นได้

สมภาวะทางจิตของผู้ที่เกิดในรูปภพ

ผู้ที่เจริญญาณในชั้นปฐมฌานภูมิ จะไปอุบัติเป็นพรหม 3 ประเภท คือ

1. ปาริสัชชาภูมิ เป็นภูมิของผู้เจริญปฐมฌานขั้นสามัญ
2. ปุโรหิตาภูมิ เป็นภูมิของผู้เจริญปฐมฌานขั้นกลาง
3. มหาพรหมาภูมิ เป็นภูมิของผู้เจริญปฐมฌานขั้นประณีต

สำหรับพรหมทั้ง 3 ประเภทนี้ เป็นผู้ที่ได้ผ่านประเภทอุปาจรปฐมฌานจิตในชาติก่อน ซึ่งจิตของพรหมทั้ง 3 ประเภทมีเจตสิกที่เข้าประกอบจิตเช่นเดียวกันคือ

1. สัพพสาธาณเจตสิก 7 ดวง คือ ผัสสะ เวทนา (โสมนัส) สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวีตินทรีย์ และมนสิการ

2. ปกิณกเจตสิก เจตสิก 6 ดวง คือ วิตก วิจาร อธิโมกษ์ วิริยะ นิติ ฉันทะ

3. ปัญญาเจตสิก 1 ดวง

รวมเจตสิกที่ประกอบจิตของพรหมทั้ง 3 ประเภทในชั้นปฐมฌานภูมิ มีเจตสิกเข้าประกอบจิตจำนวน 14 ดวง

ส่วนผู้ที่เจริญญาณจนถึงขั้นทุติยฌานภูมิ ก็จะไปอุบัติเป็นพรหมอยู่เนพรหมภูมิ 3 คือ

1. ปริตภาภูมิ เป็นภูมิของผู้เจริญทุติยฌานขั้นสามัญ
2. อัปปมาถภาภูมิ เป็นภูมิของผู้เจริญทุติยฌานขั้นกลาง
3. อาภัสสราภูมิ เป็นภูมิของผู้เจริญทุติยฌานขั้นประณีต

ซึ่งจิตของพรหมในชั้นทุติยฌานภูมิทั้ง 3 ประเภทมีเจตสิกประกอบจิตเช่นเดียวกันดังนี้

1. สัพพสาธาณเจตสิก 7 ดวง คือ ผัสสะ เวทนา (โสมนัส) สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวีตินทรีย์ และมนสิการ

2. ปกิณกเจตสิก เหลือเพียง 5 ดวงคือ วิจาร อธิโมกษ์ วิริยะ นิติ และฉันทะ ละวิตก เนื่องจากจิตของพรหมประเภทนี้ประณีตขึ้น

3. ปัญญาเจตสิก 1 ดวง

รวมเจตสิกที่เข้าประกอบจิตของพรหม 3 ประเภทในชั้นทุติยภูมินี้จำนวนทั้งสิ้น 13 ดวง

ส่วนผู้ที่เจริญญาณจนได้รูปาวจรคตยฌานจิตก็จะไปอุบัติเป็นพรหม 3 ประเภทอยู่เนภูมิ 3 ภูมิ คือ

1. ปริตตสุภาภูมิ เป็นภูมิของพรหมที่เจริญตถิยานชั้นสามัญ
2. อัปปมาณาภาภูมิ เป็นภูมิของพรหมที่เจริญตถิยานชั้นกลาง
3. สุภกิตทาภูมิ เป็นภูมิของพรหมที่เจริญตถิยานชั้นประณีต

พรหมทั้ง 3 ประเภทนี้มีโครงสร้างของจิตโดยทั่วไปเหมือนกัน แต่ก็มีส่วนที่ต่างกันคือ จิตของพรหมประเภทนี้ประณีตขึ้น จึงสามารถละวิตก และวิจารณ์ จึงเหลือภิกขณเจตสิกเพียง 4 คือ อธิโมกข์ วิริยะ ปิตี และฉันทะ เท่านั้น

จิตของพรหมทั้ง 3 ประเภทในชั้น ตถิยานภูมิ มีเจตสิกประกอบจิตดังนี้

1. สัพพสาธาธเจตสิก 7 ดวง ได้แก่ ฬัสสะ เวทนา (โสมนัส) สัญญา เจตนา เอกกคคา ชีวิตินทรีย์ มนสิการ
2. ภิกขณเจตสิก 4 ดวง ได้แก่ อธิโมกข์ วิริยะ ปิตี ฉันทะ
3. ปัญญาเจตสิก 1 ดวง

ดังจิตระของพรหมทั้ง 3 ประเภทในชั้นตถิยานภูมิ มีจำนวนเจตสิกรวมกันดังนี้คือ

12 ดวง

ผู้ที่เจริญตถิยานจนได้ รูปาวจรจตุตถตถิยานจิต จะไปอุบัติเป็นพรหม 3 ประเภทใน พรหมภูมิ 2 ภูมิคือ

1. เวทีปผลาภูมิ
2. อัสัญญัสตคาภูมิ (พรหมในอัสัญญัสตคาภูมิมิแต่รูปันธ์ ไม่มีนามขันธ์)

สภาวะทางจิตของพรหมประเภทที่อยู่ เวทีปผลาภูมิ จะคล้ายกับสภาวะทางจิตของผู้ได้ รูปาวจรตถิยานจิต เกือบทุกประการ ยกเว้นจิตของพรหมประเภทนี้จะมีภิกขณเจตสิก น้อยกว่าคือมีเพียง 3 ได้แก่ อธิโมกข์ วิริยะ และฉันทะ

จิตของพรหมในชั้น เวทีปผลาภูมิ ซึ่งอยู่ในชั้นจตุตถตถิยานภูมิ มีเจตสิกประกอบจิตดังนี้

1. สัพพสาธาธเจตสิก 7 ดวง ได้แก่ ฬัสสะ เวทนา (อุเบกขา) สัญญา เจตนา เอกกคคา ชีวิตินทรีย์ และมนสิการ
2. ภิกขณเจตสิกมี 3 ดวง ได้แก่ อธิโมกข์ วิริยะ และฉันทะ (ละ วิตก วิจารณ์ ปิตี)
3. ปัญญาเจตสิก 1 ดวง

รวมเจตสิกที่เข้าประกอบจิตของพรหมในชั้น เวทีปผลาภูมิมีจำนวน 11 ดวง

ส่วนอัสัญญัสตคาภูมินั้นได้กล่าวไว้แล้วว่าไม่มีนามขันธ์ ดังนั้น จึงมีแต่ร่างกายไม่มีจิต

สำหรับผู้ที่ได้รูปาวจรปัญญาจนจิต ก็จะมีโครงสร้างของจิต เช่นเดียวกับ
รูปาวจรจตุตถฌานเกือบทุกประการ และมีภิกขุเจตสิกจำนวน 3 ดวงเท่ากัน คือ
อิทธิโมภะ วิริยะ ฉันทะ แต่เวทนาเจตสิกเปลี่ยนจากสุขเป็นอุเบกขา

สุทธาวาสภูมิ

เป็นภูมิที่อยู่ของพระอริยมุคคฺลในพุทธศาสนาชั้นอนาคามีอริยมุคคฺล สุทธาวาสภูมินี้
มีอยู่ 5 ชั้นคือ

1. อวิหาสุทธาวาสภูมิ
2. อตีปาสุทธาวาสภูมิ
3. สุทัสสาสุทธาวาสภูมิ
4. สุทัสสีสุทธาวาสภูมิ
5. อกนิฏฐสุทธาวาสภูมิ

อวิหาสุทธาวาสภูมิ ผู้อุบัติในภูมินี้ล้วนเป็นผู้ที่เจริญวิปัสสนากรรมฐาน โดยมี
สังขินทรีย์ คือมี ศรัทธาแก่กล้ากว่าคุณธรรมอย่างอื่น และเมื่อจิตประกอบด้วยศรัทธาเจตสิก
อย่างกล้าแรง ก็จะอุบัติเป็นพรหมในชั้นนี้

อตีปาสุทธาวาสภูมิ ผู้อุบัติเป็นพรหมในชั้นนี้ล้วนเป็นพระอนาคามีผู้เจริญวิปัสสนา
กรรมฐาน โดยมีวิริยินทรีย์ คือมีวิริยะเจตสิกแก่กล้ากว่าอินทรีย์อื่น

สุทัสสาสุทธาวาสภูมิ ผู้อุบัติเป็นพรหมในภูมินี้ล้วนเป็นพระอนาคามีผู้ปฏิบัติวิปัสสนา
กรรมฐาน โดยมีสติแก่กล้าเป็นพิเศษกว่าอินทรีย์อื่น

สุทัสสีสุทธาวาสภูมิ เป็นที่อยู่ของพระอนาคามีอริยมุคคฺล ผู้มีความคิดเห็นชัดเจนแจ่มใส
มากกว่าพรหมใน สุทธาวาสภูมิ และเป็นผู้มีสมาธิในทรีย์ คือมีสมาธิแก่กล้ากว่าอินทรีย์อื่น

อกนิฏฐสุทธาวาสภูมิ สำหรับในภูมินี้ เป็นภูมิที่อยู่ของพระอนาคามี อริยมุคคฺลผู้ขณะ
เจริญวิปัสสนากรรมฐานมี ปัญญินทรีย์ คือมี ปัญญาแก่กล้ากว่าอินทรีย์อื่น

จิตของผู้เกิดในชั้นสุทธาวาส กล่าวโดยสรุปได้ดังนี้

1. จิตของพรหมในชั้นอวิหาสุทธาวาสภูมิ ประกอบด้วยเจตสิกพื้นฐานจำนวน 7 ดวง
คือ ผัสสะ เวทนา สัญญา เจตนา เอกัคคตา ชีวิตินทรีย์ มนสิการ (เวทนาเจตสิกเป็นอุเบกขา)
ในจิตดวงนี้ไม่มีภิกขุเจตสิก เนื่องจากมีติเปลี่ยนเป็นอุเบกขา และเอกัคคตา นอกจากนั้น
ก็มีสังขตาเจตสิก 1 ดวง รวมเจตสิกที่ประกอบจิตของพรหมในชั้นนี้เป็นจำนวน 8 ดวง

2. จิตของพรหมในชั้นอติปาสุทธาวาสภูมิ ประกอบด้วย เจตสิกพื้นฐาน 7 ดวง
วิริยเจตสิก 1 ดวง รวมเจตสิกที่เข้าประกอบจิตดวงนี้เป็นจำนวน 8 ดวง
3. จิตของพรหมในชั้นสุทัสสาสุทธาวาสภูมิประกอบด้วยเจตสิกพื้นฐาน 7 ดวง
และสติเจตสิก 1 ดวง รวมเจตสิกที่เข้าประกอบจิตดวงนี้เป็นจำนวน 8 ดวง
4. จิตของพรหมในชั้นสุทัสสีสุทธาวาสภูมิ ประกอบด้วยเจตสิกพื้นฐาน 7 ดวง
และมีจิตตบัลลิตีเจตสิก 1 ดวง (ธรรมชาติที่มีความสงบของจิต ในการทำงานอันเป็นกุศล)
รวมเจตสิกที่เข้าประกอบจิตดวงนี้เป็นจำนวน 8 ดวง
5. จิตของพรหมในชั้นอกนิฏฐสุทธาวาสภูมิ ประกอบด้วยเจตสิกพื้นฐาน 7 ดวง
มีปัญญาเจตสิก ประกอบอีก 1 ดวง รวมเจตสิกประกอบจิตดวงนี้เป็นจำนวน 8 ดวง

ข้อควรสังเกต

อุกธังโสโตกนิฏฐคามิ เป็นพรหมประเภทเดียวเท่านั้นที่จะจุติจากชั้นต่ำถึง
อกนิฏฐพรหม ส่วนพรหมประเภทอื่นจะบรรจุเป็นอรหันต์ในชั้นที่ตนจุติ และเข้าสู่ปรินิพพานใน
ภพที่เกิดนั้น

พรหมในชั้นสุทธาวาสไม่เหมือนพรหมทั่วไป เพราะเป็นพระอริยบุคคล ดังนั้น
เมื่อใดที่พรหมเข้าสู่ผลสมาบัติ จิตของท่านจะเป็นโลกุตตรจิต การเข้าสู่ผลสมาบัติก็คือเข้าสู่
รูปฌานที่ 4 ประกอบด้วย เอกัคคตา อุเบกขา มินิพพานเป็นอารมณ์ ถ้าไม่เข้าสู่ผลสมาบัติ
จิตของพรหม เหล่านี้ก็จะเหมือนจิตของพรหมในชั้น เวทปผลาภูมิ

ข้อสังเกต

โดยปกติแล้วพรหมแต่ละชั้นจะไม่ชวนชวายเป็นบรรจุฌานในชั้นสูงขึ้นไป เพราะระดับ
จิตของเขาจะอยู่ตามฌานที่เคยได้แม้ตามทฤษฎี เป็นเรื่องที่น่า เป็นไปได้ว่าพรหมในชั้นต่ำ ๆ
น่าจะสามารถปฏิบัติ เพื่อให้ได้ฌานชั้นสูงขึ้นไป แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นก็ยังไม่ปรากฏหลักฐาน เป็นเพียง
ข้อสันนิษฐาน เท่านั้น

ในพระสุตตันตปิฎกมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับสนิงกุมารพรหม* ซึ่งเป็นพรหมผู้ชอบลงมา
ท่องเที่ยวยังดาวดึงส์สวรรค์ หรือลงมาแสดงธรรมโปรดเหล่าเทพ และเมื่อมาปรากฏกายครั้งใด
รัศมีกายของสนิงกุมารจะส่องสว่างเจิดจ้ากว่ารัศมีของเทวดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์โดยทั่วไป

นอกจากนี้ยังปรากฏเรื่องหัตถกะเทพบุตร (4) ผู้เป็นพรหมในสวรรค์ชั้นสุทธาวาส
(จุดถกถกานภูมิ) เคยปรากฏกายลงเฝ้าพระพุทธองค์ในเมื่อมนุษย์แต่ไม่สามารถยืนบนพื้นโลก
ได้ แม้จะพยายามอยู่หลายครั้งหลายคราก็ตาม จนกระทั่งพระพุทธองค์ได้ทรงแนะนำว่าให้
หัตถกะเทพบุตร เนรมิตกายให้หายขึ้นจึงจะยืนสำเร็จ ซึ่งในจุดนี้ยืนยันว่าการอยู่ในภพภูมิ
ยิ่งสูงขึ้นไปทำให้กายยิ่งละเอียดขึ้น ซึ่งกรณีนี้จะโยงไปถึงเรื่องความเป็นอยู่ของอรุณพรหมที่
หาวิธีปรากฏกายไม่ต่อไป

จากตัวอย่างเรื่องของสนิงกุมารพรหมกับหัตถกะเทพบุตรดังกล่าวทำให้เกิดประเด็น
สำคัญตามมาคือ โดยทั่วไปจิตของรูปพรหมจะเป็นรูปาวจรวิบากจิต แต่เมื่อพรหมนั้นลงมาใน
สวรรค์ชั้นต่ำกว่า หรือมนุษย์สขุมิ เพื่อแสดงธรรมจิตของพรหมนั้นน่าจะมีกุศลเจตสิกอย่างอื่นที่ไม่ใช่
กุศลเจตสิกทั่วไปในหมู่พรหมมาประกอบ เช่นการสั่งสอนแสดงธรรม ควรประกอบด้วยวิริติเจตสิก
จำพวกสังฆาวาจาหรือวาจาชอบ คือไม่พูดจิงจจริต 4 อันได้แก่ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด
ไม่พูดหยามคาย และไม่พูดเพื่อเจือไร้สาระ

อรุณาวจรภูมิ

เป็นภูมิที่เกิดของนามชั้น 4 คือ อรุณาวจรวิบากอันเป็นผลจากอรุณาวจรกุศล
โดยตรง

ผู้ที่อยู่ในอรุณาวจรภูมินี้ได้แก่ อรุณพรหม เป็น พรหมที่ไม่มีร่างกายแต่นามชั้น 4

---

* สนิงกุมารพรหมนั้นได้ลงมาแสดงธรรมให้มนุษย์และเทวดาชั้นต่ำกว่าฟังเสมอ
ดังปรากฏในพระสุตตันตปิฎกหลายแห่งเช่น ทีฆนิกายปาฏิกวรรค 11/72/87 และ
อังคุตตรนิกาย เอกาทศนิบาต 24/217/344 ดังนั้นย่อมแสดงว่าพรหมในชั้นสูงสามารถลงมา
ปรากฏกายในภพภูมิที่ต่ำกว่าได้.

(4) อังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต 20/567/314.

เกิด-ดับ ต่อกันโดยไม่มีอะไรขาคั้น ตั้งแต่ปฏิสนธิจนถึงจุติ อรูปาวจรพรหมนี้อยู่ในภูมิที่ไม่มี
วิมาน สระโบกขรณี หรือสวนดอกไม้ เช่น ในสวรรค์ชั้นอื่น ๆ เป็นเพียงแต่มีอากาศอัน
ว่างเปล่าปราศจากรูปใด ๆ

การจำแนกอรูปาวจรกุศลกรรม ต่างจากการจำแนกรูปาวจรกุศลกรรมคือ
รูปาวจรกุศลกรรมนั้นอาศัย องค์ฌาน เป็น เครื่องจำแนก แต่อรูปาวจรกุศลกรรมจำแนกโดยอารมณ์
กรรมฐานเป็นหลัก ได้แก่ กสิณชกขากุศลสมาธิเป็นอารมณ์ของอากาสนัญญาตนะกุศลจิต
อากาสนัญญาตนะกุศลจิต เป็นอารมณ์ของวิญญาตนัญญาตนะกุศลจิต นัตถิทาวมัญญาตนะ
ของอากิญจัญญาตนะกุศลจิต และอากิญจัญญาตนะกุศลจิต เป็นอารมณ์ของเนวสัญญานาสัญญาตนะ
กุศลจิต อรูปาวจรกุศลจึงมี 4 อารมณ์ คือ

1. อากาสนัญญาตนะกุศลจิต
2. วิญญาตนัญญาตนะกุศลจิต
3. อากิญจัญญาตนะกุศลจิต
4. เนวสัญญานาสัญญาตนะกุศลจิต

และผู้ที่จะเจริญจนได้ อรูปาวจรกุศลกรรม เหล่านี้เมื่อตายแล้วก็จะไปอุบัติ เป็น
อรูปพรหมทันที ผู้เจริญตามดังกล่าวแล้งเห็นว่าการมีร่างกาย เป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความยุ่งยาก
วุ่นวายนานาประการ เมื่อได้ฌานสูง ๆ ขึ้นไป ก็พอใจ ในความห่องแผ้วเบาสบาย และไม่มี
ร่างกายของตน

สมภาวะทางจิตของผู้ที่เกิด ในอรูปภพ

เมื่อจำแนกโดยประเภทแห่งชาติ คือ อรูปาวจรกุศลจิต อรูปาวจรวิบากจิต
และอรูปาวจรกิริยาจิต

สำหรับจิตของอรูปพรหมนี่จะเป็น อรูปาวจรวิบากจิต

องค์ของรูปฌานที่ 1-4 ของอรูปาวจรจิต เหมือนกับรูปฌานที่ 5 ของรูปาวจรจิต
คือ มีอุเบกขา และเอกัคตาเหมือนกัน

จิตของอรูปพรหมเป็นอรูปาวจรวิบากจิต องค์ประกอบทางเจตสิกนั้น อรูปาวจรกุศล
จิตไม่แตกต่างจากปัญจฌานจิต รูปาวจรกุศลจิต เพราะพลังอุเบกขา และ เอกัคตตาที่ประกอบ
ด้วยสติบริสุทธิ จะแตกต่างกับที่ตรงที่อรูปาวจรกุศลจิตละเอียด สุขุมขึ้น

สิ่งที่น่าสังเกต

สำหรับอรุปรหมนั้นเราไม่สามารถยกตัวอย่างออกมา เช่น ในภพภูมิอื่น เนื่องจากอรุปรหมหาไม่มีร่างกายไม่ มนุษย์อย่างเราจึงไม่สามารถจินตนาการว่า พรหมพวกนี้มีอยู่เป็นอยู่ในลักษณะใด และจากประวัติ หรือคัมภีร์ต่าง ๆ ทางพุทธศาสนา ก็ไม่มีปรากฏว่าอรุปรหมติดต่อกับสัตว์ในภูมิอื่น และไม่มีที่ใดกล่าวไว้ว่าอรุปรหม เคยลงมา เฝ้าพระพุทธเจ้าอย่างพรหมบางองค์ในรูปภพ และจากประเด็นดังกล่าวก็น่าจะตั้งสมมติฐานได้ว่าการติดต่อกันของสัตว์ในแต่ละภพภูมิ หรือข้ามภพภูมิจำเป็นต้องติดต่อกันโดยอาศัยร่างกาย เป็นองค์ประกอบ หรือสื่อสำคัญอย่างหนึ่งในการติดต่อกัน เช่น กรณีของหัตถกะเทพบุตรติดต่อกับพระพุทธองค์ในแดนมนุษย์ ต้องเนรมิตกายให้หายบาจึงจะสามารถยืนบนพื้นแผ่นดินในมนุษยโลกได้อรุปรหมเป็นพรหมที่ไม่มีร่างกาย มีเพียงจิต จึงไม่ปรากฏในที่ใด ว่าสามารถติดต่อกับสัตว์ในภพภูมิอื่นได้เลย

อย่างไรก็ตาม จิตของอรุปรหมซึ่งเป็นอรุปรภาวจรวิบากจิตน่าจะประกอบด้วย เจตสิกต่อไปนี้ คือ

จิตของอรุปรหมชื่อ อากาสาัญญาตนะ มีเจตสิกประกอบ 2 ดวง คือ อุเบกขา และ เอกัคคตา

จิตของอรุปรหม ชื่อ วิญญาณีญาตนะมีเจตสิก ประกอบ 2 ดวงคือ อุเบกขา และ เอกัคคตา

จิตของอรุปรหมชื่อ อากิญจัญญาตนะ มีเจตสิกประกอบกัน 2 ดวง คือ อุเบกขา และ เอกัคคตา

จิตของอรุปรหมชื่อ เนวสัญญานาสัญญาตนะ มีเจตสิกประกอบ 2 ดวง คือ อุเบกขา และ เอกัคคตา

ข้อควรสังเกต

จิตทั้ง 4 ประเภทนี้มีองค์ประกอบเหมือนกันคือ อุเบกขา และ เอกัคคตา แต่ต่างกันที่อารมณ์ และองค์ฌาน

อรุปรหมนั้นไม่มีร่างกาย เช่น สัตว์ในภพภูมิอื่น จึงไม่ปรากฏสัพพสาธาณเจตสิก 7 ึ่งเป็นเจตสิกที่แสดงถึงการทำงานที่เกี่ยวข้องกับร่างกายของสัตว์โดยทั่วไป

สรุปบทที่ 4

สิ่งมีชีวิต ในภพภูมิต่าง ๆ นั้นนอกจากจะมีความแตกต่างกันทางด้านกายภาพแล้ว ก็ยังแตกต่างกันทางด้านจิตภาพอีกด้วย

ในบทนี้ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ให้เห็นถึงความแตกต่างดังกล่าว ตามประเภทของจิต กล่าวโดยสังเขปดังต่อไปนี้

จิตของมนุษย์ในมนุษยภูมิ และจิตของเทวดาในเทวภูมิมีจิตอยู่ด้วยกัน 4 ประเภทคือ

1. กามาวจรจิต
2. รูปาวจรจิต
3. อรูปาวจรจิต
4. โลกุตตรจิต

จิตของรูปพรหมที่สถิตย์อยู่ในรูปภูมิ แบ่งตามองค์ฌานได้ 5 ประเภทคือ

1. รูปาวจรปฐมฌานจิต
2. รูปาวจรทุติยฌานจิต
3. รูปาวจรตติยฌานจิต
4. รูปาวจรจตุตถฌานจิต
5. รูปาวจรปัญจฌานจิต

จิตของอรูปพรหมที่สถิตย์อยู่ในอรูปภูมิ แบ่งตามอารมณ์ได้ 4 อารมณ์ คือ

1. อากาสาัญญาชนกกุศลจิต
2. วิญญาณัญญาชนกกุศลจิต
3. อากิญจัญญาชนกกุศลจิต
4. เนวสัญญานาสัญญาชนกกุศลจิต

จากการสรุป และแสดงให้เห็นถึงลักษณะของจิตในภพ 3 คือกามสุคติภพ รูปภพ และอรูปภพว่ามีจิตประเภทใดเข้าประกอบบ้างย่อมแสดงให้เห็นว่าจิตกับภพภูมิต่าง ๆ สัมพันธ์กัน เนื่องจากการจะไปเกิดในภพภูมิใด ๆ ก็ตาม ระดับจิตหรือสภาวะทางจิตก่อนตายจะเป็นปัจจัยหนึ่งในการกำหนดภพภูมิต่อไป แต่อย่างไรก็ตามบุคคลในแต่ละภพภูมิ สามารถบำเพ็ญภาวนา เพื่อให้ระดับจิตสูงขึ้นได้จนถึงนิพพาน